

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΔΠΜΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ

Χωροκοινωνικά διακυβεύματα στην καθημερινότητα ανήλικων προσφύγων της Καβάλας

επιβλέπουσα // Ειρήνη Μίχα
φοιτητής // Θοδωρής Θεοδοσίου

ΑΘΗΝΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

Περιεχόμενα

1. Περίληψη	03
Abstract	04
2. Εισαγωγή	05
Το προσφυγικό ζήτημα	05
Στοιχεία και χωρικές αποτυπώσεις	06
Τρόποι διαχείρισης	09
Ανήλικος Πρόσφυγας - Παιδί	10
3. Σκοπός και μεθοδολογία της έρευνας	17
Τα παιδιά	17
Ο χώρος και η καθημερινότητα	21
4. Δομές φιλοξενίας	25
Η δομή ως χώρος	25
Αόρατες οριοθετήσεις	34
Συζητήσεις καθημερινότητας	36
5. Η εκπαιδευτική διαδικασία	40
Η ελληνική προσέγγιση	40
Ο ρόλος της εκπαίδευσης	41
Παθογένειες	43
6. Αντί επιλόγου	45
7. Πηγές	46

1. Περίληψη

Η παρούσα εργασία προσπαθεί να προσεγγίσει την κατάσταση της προσφυγιάς όπως την βιώνουν τα παιδιά παρακολουθώντας την καθημερινότητα τους. Ως χώρος μελέτης επιλέχθηκε η Καβάλα και η δομή φιλοξενίας, ως ένα δίπολο που παράγει κοινωνικές και χωρικές διακυμάνσεις τόσο για τους διαμένοντες εντός όσο και για τους ανθρώπους της πόλης. Η Καβάλα επιλέχθηκε ως περιοχή μελέτης καθώς η δομή φιλοξενίας που βρίσκεται στην πόλη φιλοξενεί αποκλειστικά προσφυγικές οικογένειες με παιδιά και βρίσκεται εντός του αστικού ιστού, ικανοποιώντας συνεπώς μία σειρά από ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Με σκοπό την ανάδειξη της οπτικής των παιδιών πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις στο πλαίσιο της συλλογής ποιοτικών στοιχείων για την κατανόηση του ρόλου της δομής, αλλά και την κατανόηση της καθημερινότητας και εν τέλη της ζωής των παιδιών σε αυτή την κατάσταση. Για την ανάγνωση των αντιλήψεων, των εμπειριών, των ονείρων των παιδιών, αναφορικά με τη νέα τους πραγματικότητα, γίνονται μη δομημένες συνεντεύξεις, ώστε κάθε συνομιλητής να οδηγεί τη συζήτηση προς τα εκεί που θα ήθελε, αποκαλύπτοντας ό,τι ο ίδιος αισθάνεται όμορφα να μοιραστεί. Παράλληλα, για την καλύτερη κατανόηση του χώρου, πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις στη δομή φιλοξενίας και συζητήσεις με τους εργαζόμενους και το διοικητικό προσωπικό.

Αρχικά, πραγματοποιείται μία βιβλιογραφική προσέγγιση της προσφυγιάς και του μετακινούμενου πληθυσμού. Στη συνέχεια αναλύεται η προσέγγιση της Ελλάδας στο ζήτημα καθώς και η έννοια του ανήλικου ατόμου και την επίδραση του περιβάλλοντος και της κοινωνίας στην ανάπτυξη και εξέλιξή του. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας και η προσέγγιση του χώρου της δομής. Ο χώρος σε αυτή την έρευνα προσεγγίζεται αλληλένδετα με τον κοινωνικό γίγνεσθαι, διαδικασία που έρχεται σε άμεση συσχέτιση με τις κοινωνικές δομές, επηρεάζεται και επηρεάζει το άτομο που βρίσκεται σε αυτόν καθώς είναι συνδεδεμένος με τον χρόνο. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι *in situ* επισκέψεις και η περιγραφή των χώρων και της οργάνωσης της δομής φιλοξενίας Καβάλας, επίσης προσεγγίζεται η έννοια της οριοθέτησης και των αποκλεισμών που δημιουργεί η οργάνωση της . Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τις συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τα παιδιά και τις θεματικές οι οποίες προέκυψαν μέσω αυτών. Τέλος, γίνεται αναφορά στον ρόλο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, την οργάνωση των σχολικών προγραμμάτων. Ακόμη προσεγγίζονται οι παθογένειες όπως προέκυψαν μέσω των συζητήσεων με τα παιδιά αλλά και με ανθρώπους σε σημαντικές θέσεις σχετικά με την εκπαίδευση των ανηλίκων προσφύγων.

Abstract

This essay tries to approach the issue of refugees as a child would experience it and by observing their daily life. The chosen study site is the city of Kavala in Northern Greece and its hosting centre, which acts as a dipole that produces social and spatial fluctuations for both the residents (refugees) and the people of the city (hosts). The city of Kavala was chosen since the aforementioned accommodation structure hosts exclusively refugee families with children and is located within the urban fabric, thus satisfying a number of qualitative characteristics.

In order to highlight the perspective of the children, interviews were carried out in order to collecting qualitative data and to understand the role of the hosting structure, but mainly to understand the daily life of the children in this situation. In order to comprehend the children's perceptions, experiences, dreams and aspirations regarding their new reality, unstructured interviews are carried out, so that each interlocutor leads the conversation in any direction he may like, revealing only what feels good and is willing to share. At the same time, in order to get a better understanding of the space, visits were made to the accommodation structure itself and discussions were carried out with the employees and administrative staff.

Initially, it is essential that a bibliographic approach to the refugee and the mobile population is carried out. Then, Greece's societal approach and respective policies are analyzed as well as the notion of the minor and the influence that environment and society have on each child's development and evolution. Then, the research methodology and approach towards the hosting facility are presented. The space in this research is approached interrelatedly with societal becoming^[dz1], a process that comes into direct correlation with social structures, is influenced and affects the person who is in this Space as it is connected with time. The next chapter presents all the *in situ* visits and the description of the spaces as well as the organizational schemes of the Kavala hospitality structure while also approaching the concept of demarcation and exclusions created by said organisation. The chapter concludes with discussions held with the children and presents the themes and patterns that emerged. Finally, reference is made to the role of the educational process and the organization of school programs. Pathogens are also approached as they emerged through those discussions and interviews with the children but also with people holding integral positions regarding the education of refugee minors.

2.Εισαγωγή

Το προσφυγικό ζήτημα

Ιστορικά το φαινόμενο της μετανάστευσης υπήρχε από πάντα. Οι λαοί μετακινούνταν με στόχο την επιβίωση τους, αλλά και την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης τους. Περιβαλλοντικοί, κοινωνικοπολιτικοί και δημογραφικοί παράγοντες επηρέαζαν πάντα τα άτομα αναγκάζοντάς τα να πάρουν μία από τις δυσκολότερες αποφάσεις στη ζωή τους, να αφήσουν τον τόπο τους με την ελπίδα πως εκεί που θα μεταφερθούν θα έχει ευνοϊκότερες συνθήκες για να πετύχουν τους στόχους και τα όνειρά τους.

Η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια αποτελεί πύλη εισόδου μεταναστών και προσφύγων, που έχουν στόχο συνήθως να φτάσουν σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Έτσι η χώρα μας αποτελεί κατά κάποιον τρόπο, σκαλοπάτι για την συνέχεια του μεταναστευτικού/προσφυγικού ταξιδιού. Αυτό ίσχυε κατά τις τελευταίες μεταναστευτικές κρίσεις που παρουσιάστηκαν στις χώρες περιμετρικά της Μεσογείου. Αναταράξεις, εχθροπραξίες, εμφύλιοι πόλεμοι και επεκτατικές πολιτικές Δυτικών χωρών δημιούργησαν και συνεχίζουν να δημιουργούν προσφυγικές ροές, οι οποίες χρησιμοποιώντας τη λεκάνη της Μεσογείου ως μέσο διοχέτευσης φτάνουν στην Ελλάδα, την Ιταλία, τη Γαλλία και την Ισπανία. Οι προσφυγικές ροές συνεχίζουν να είναι έντονες και να παρουσιάζουν ανοδική τάση και το 2019, ενώ για το 2020 τα μέχρι τώρα στοιχεία εμφανίζουν μία πτωτική κατάσταση.

Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε διάφορα κοινωνικά φαινόμενα, και το πως αναφερόμαστε σε αυτά σχετίζεται με τον τρόπο που πράττουμε γύρω από αυτά. Ο διαχωρισμός προσφύγων και μεταναστών αποτελεί έναν από τους βασικούς μηχανισμούς διαχείρισης της μετανάστευσης. Οι όροι μετανάστης, πρόσφυγας, πολίτης, αποτελεί μία κοινωνική σχέση με το κράτος, οπότε και με πολιτικά κατασκευασμένες ταυτότητες. Συνεπώς δεν αποτελούν από μόνες του κατηγοριοποιήσεις ατόμων για να περιγράψουν τη μετακίνηση αλλά κατηγορίες που κατασκευάζονται σε συγκεκριμένα πλαίσια (κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά, χωρικά).¹

Οι χαρακτηρισμοί για την μετανάστευση είναι πολλοί (κυκλική/ εποχική/ παράνομη/ τράνζιτ/ αναγκαστική) όπως και για τους μετανάστες (παράνομοι/ λαθραίοι/ εξωτερικοί/ οικονομικοί/ νόμιμοι/ αιτούντες άσυλο). Ωστόσο οι χαρακτηρισμοί αυτοί είναι ρευστοί από την άποψη πως αλλάζουν συνεχώς ανάλογα το πλαίσιο. Για παράδειγμα ένα άτομο που ξεκίνησε το ταξίδι του από το Αφγανιστάν προς το Ιράν ήταν εποχιακός μετανάστης, στο Ιράν θα είναι "παράνομος", όταν ξεκινήσει το ταξίδι προς την Ευρώπη, περνώντας από την Τουρκία γίνεται τράνζιτ

¹ Όλγα Λαφαζάνη, «Μιλώντας για την μετανάστευση», 16/02/2016, <https://k-lab.zone/milontas-gia-ti-metanastefsi> (τ.π. 12/2022)

μετανάστης, και φτάνοντας στην Ελλάδα ξανά ως "παράνομος", κάνει αίτηση ασύλου και να μείνει ως αιτούντας άσυλο και ούτω καθεξής. Οπότε, ο χαρακτηρισμός δεν είναι κάτι σταθερό, αντιθέτως είναι συνεχώς μεταβαλλόμενος και δεν περιγράφει το ίδιο το υποκείμενο και τις αιτίες της μετακίνησης αλλά τους τρόπους που το άτομο αυτό κατηγοριοποιείται από τις εκάστοτε πολιτικές κάθε χώρας. Συνεπώς είναι νομικά κατασκευασμένες ταυτότητες.

Ταυτόχρονα, όλο και συχνότερα στο δημόσιο λόγο, η μετακίνηση των ανθρώπων παρομοιάζεται με φυσικό φαινόμενο. Το «ποτάμι των προσφύγων», τα «κύματα των απελπισμένων», οι «προσφυγικές ροές» είναι εκφράσεις που συναντάμε συχνά την τελευταία περίοδο. Τις ακούμε όχι μόνο από τα χείλη των εκπροσώπων της Ε.Ε. αλλά τις συναντάμε και σε κείμενα αλληλέγγυων ομάδων. Τέτοιου τύπου παρομοιώσεις, όμως, είναι προβληματικές. Γιατί πάντα η «ροή» εμπεριέχει την ανάγκη διαχείρισής της, καθώς μπορεί να γίνει απειλητικός χείμαρρος, γιατί σαν έννοια υποδηλώνει τον έλεγχο που πρέπει να την «καναλιζάρει». Αλλά κυρίως είναι προβληματικό να παρομοιάζουμε κοινωνικά φαινόμενα με φυσικά φαινόμενα γιατί τα κάνουμε ουδέτερα, αναμενόμενα, κανονικά, γιατί τα «φυσικοποιούμε». Τα απεκδύουμε, δηλαδή, από το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελούνται και το οποίο με τη σειρά τους συγκροτούν, αποκρύπτοντας τις σχέσεις βίας, καταπίεσης και εκμετάλλευσης που τα περιβάλλουν.²

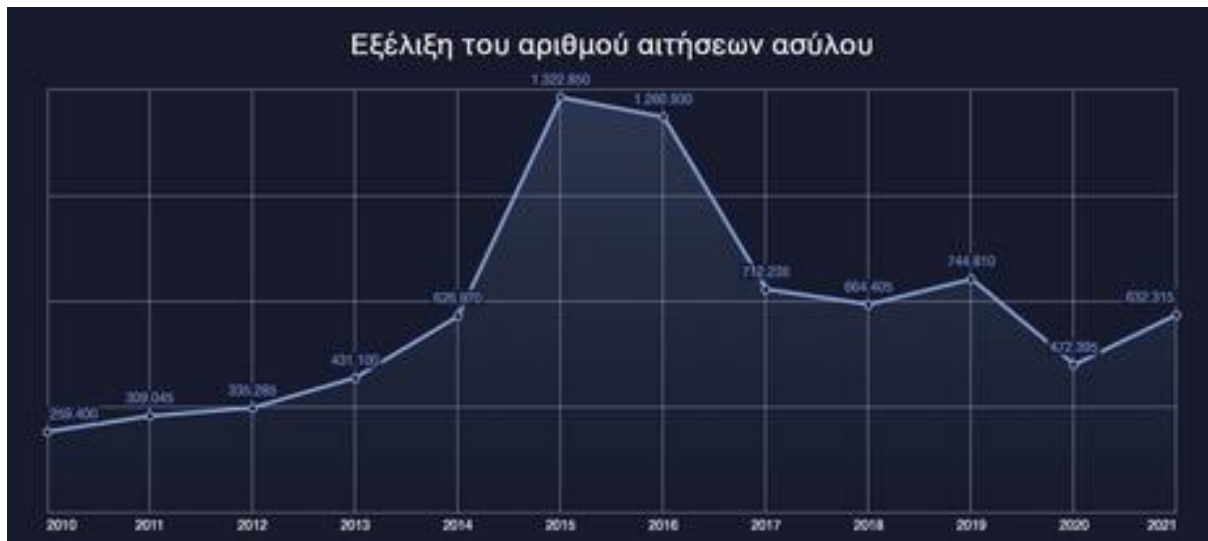
Στοιχεία και χωρικές αποτυπώσεις

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, οι παράγοντες απώθησης ανθρώπων από τον τόπο τους είναι κοινωνικοπολιτικοί, δημογραφικοί, οικονομικοί και περιβαλλοντικοί. Οι εθνικές, θρησκευτικές, φυλετικές πολιτικές και πολιτιστικές διώξεις τους ωθούν να εγκαταλείψουν τη χώρα τους. Σημαντικότερος παράγοντας είναι ο πόλεμος ή απειλή σύγκρουσης ή η δίωξη της κυβέρνησης. Όσοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τη χώρα τους λόγω ένοπλων συγκρούσεων, παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή διώξεων θεωρούνται ανθρωπιστικοί πρόσφυγες.

Τα τελευταία χρόνια, πολλοί άνθρωποι κατέφυγαν στην Ευρώπη λόγω συγκρούσεων, διώξεων και τρομοκρατίας στη χώρα τους. Πάνω από το ένα τέταρτο των 295.800 αιτούντων άσυλο στους οποίους παραχωρήθηκε καθεστώς προστασίας στην ΕΕ το 2019 προήλθε από εμπόλεμες ζώνες της Συρίας, με το Αφγανιστάν και το Ιράκ να κατέχουν τη δεύτερη και τρίτη θέση αντίστοιχα. Ενδεικτικά, παρόμοια εικόνα

² Όλγα Λαφαζάνη, «Μιλώντας για την μετανάστευση», 16/02/2016, <https://k-lab.zone/milontas-gia-ti-metanastefsi> (τ.π. 12/2022)

παρουσιάζεται και για το 2020 και το 2021 με τον αριθμό των αιτήσεων να είναι 472.395 και 632.315 αντίστοιχα.³

αριθμός αιτήσεων ασύλου στην Ε.Ε

πηγή: European parliament

Η δημογραφική αλλαγή καθορίζει τον τρόπο μετακίνησης και μετεγκατάστασης των ατόμων. Ένας αυξανόμενος ή συρρικνώμενος, γηράσκων ή νεανικός πληθυσμός έχει αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη και τις ευκαιρίες απασχόλησης στις χώρες καταγωγής ή στις πολιτικές μετανάστευσης των χωρών προορισμού.

Η δημογραφική και οικονομική μετανάστευση σχετίζεται με τα πρότυπα εργασίας, το ποσοστό ανεργίας και τη συνολική κατάσταση της οικονομίας μιας χώρας. Στους παράγοντες έλξης συμπεριλαμβάνονται οι υψηλότεροι μισθοί, οι καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο και οι ευκαιρίες εκπαίδευσης. Εάν οι οικονομικές συνθήκες δεν είναι ευνοϊκές και κινδυνεύουν να υποχωρήσουν, ένας μεγαλύτερος αριθμός ατόμων ενδέχεται να μεταναστεύσει σε χώρες με καλύτερες προοπτικές.

Σύμφωνα με τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας του ΟΗΕ, οι διακινούμενοι εργαζόμενοι, που μεταναστεύουν με σκοπό την εύρεση απασχόλησης, ανήλθαν σε περίπου 164 εκατομμύρια παγκοσμίως το 2017, αντιπροσωπεύοντας σχεδόν τα δύο τρίτα των διεθνών μεταναστών. Το 70% σχεδόν μετέβη σε χώρες με υψηλό εισόδημα, το

³ Άσυλο και μετανάστευση στην Ε.Ε., https://www.europarl.europa.eu/infographic/asylum-migration/index_el.html (τ.π. 11/2022)

18,6% σε χώρες υψηλού μεσαίου εισοδήματος, το 10,1% σε χώρες μεσαίου εισοδήματος και το 3,4% σε χώρες χαμηλού εισοδήματος.⁴

Στη νεότερη ιστορία της η χώρα μας δέχτηκε μεγάλες προσφυγικές μετακινήσεις μετά την καταστροφή της Σμύρνης το 1922 και την ανταλλαγή πληθυσμών. Από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά εν μέσω εμφυλίου και μέχρι την δεκαετία του 1980, Έλληνες οικονομικοί μετανάστες ταξιδεύουν σε περισσότερο ανεπτυγμένες χώρες όπως η Αμερική, ο Καναδάς και η Γερμανία, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Από το 1970 ως σήμερα, η Ελλάδα μπορεί να χαρακτηριστεί χώρα υποδοχής μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα την περίοδο μετά το 1970 εισέρχονται μετανάστες από την Αφρική και την Ασία (Αίγυπτος, Αιθιοπία, Πακιστάν, Φιλιππίνες). Από το 1980 από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες (Πολωνία, Βουλγαρία κ.ά), ενώ από το 1990 κυρίως από την Αλβανία.⁵

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 εντείνονται οι μετακινήσεις, αυτή τη φορά από χώρες της Αφρικής κυρίως αλλά και της Ασίας επαναφέροντας το δημόσιο διάλογο για την ομοιογένεια, για το έθνος και για την πατρίδα. Την περίοδο που αρχίζει η οικονομική κρίση (2010) ξεκινά και η πιο πρόσφατη μεταναστευτική κρίση που κορυφώνεται το 2015.

αριθμός αιτήσεων ασύλου στην Ελλάδα

πηγή: European parliament

⁴ Eurostat database, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (τ.π. 11/2022)

⁵ Σουζάννα Μαρία Νικολάου, Λήδα Στεργίου, *Οι Προβληματισμοί μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα και την Ευρώπη*

Τρόποι διαχείρισης

Τη δεκαετία του 1980 τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεσπίζουν την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, με σκοπό τον κοινό έλεγχο των εξωτερικών συνόρων και της ρύθμισης της εισόδου και της παραμονής πολιτών από τρίτες χώρες. Το 1990, υπογράφεται η σύμβαση περί ορισμού του αρμόδιου κράτους για τον έλεγχο αίτησης ασύλου (Σύμβαση του Δουβλίνου) με σκοπό να αποσαφηνιστεί ποιο κράτος μέλος είναι αρμόδιο για τον έλεγχο της αίτησης ασύλου και να ορίσει τις υποχρεώσεις για την πραγματοποίηση της διαδικασίας χορήγησης. Στον τομέα της μεταναστευτικής πολιτικής τοποθετείται η αποκαλούμενη συνεργασία δεύτερης γενιάς μεταξύ των κρατών μελών, ειδικότερα όσον αφορά στις προϋποθέσεις εισόδου και παραμονής, στην καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης, της παράνομης παραμονής και της παράνομης εργασίας πολιτών από τρίτες χώρες.

Η συνθήκη του Άμστερνταμ, που υπογράφεται την 1η Μαΐου 1999, αναδεικνύει τα ζητήματα ασύλου, διάβασης των συνόρων και της μετανάστευσης ως μείζονα ζητήματα της ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ παράλληλα μεταφέρουν αρμοδιότητες από τα κράτη μέλη στην Ένωση. Περισσότερο συγκεκριμένα, η συνθήκη του Άμστερνταμ προβλέπει τη σταδιακή οικοδόμηση ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαίου με την εποπτεία της Ένωσης χωρίς παράλληλα να επηρεαστούν οι αρμοδιότητες των κρατών μελών ως προς τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και της εσωτερικής ασφάλειας. Αυτή βέβαια η περιγραφή απέχει από τα γεγονότα που παρατηρούμε σήμερα, με κλειστά σύνορα.

Στην Ελλάδα το νομοθετικό πλαίσιο για τη μετανάστευση άρχισε να εφαρμόζεται τα τελευταία είκοσι χρόνια λόγω της αθρόας εισδοχής μεταναστών στη χώρα μας. Σήμερα υπάρχει κωδικοποίηση της νομοθεσίας για την είσοδο, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην ελληνική επικράτεια με το ν. 3386/2005, όπως αυτός τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε με μεταγενέστερους νόμους. Η εθνική πολιτική ακολουθεί το διαχωρισμό που κάνει και η ενωσιακή μεταναστευτική πολιτική μεταξύ των νόμιμων και των παρανόμων μεταναστών. Κοινός τόπος των νόμων είναι η ευνοϊκή μεταχείριση των πρώτων, η εφαρμογή της αρχής της δίκαιης μεταχείρισης που προκύπτει από την αρχή της «ίσης μεταχείρισης» των κοινοτικών πολιτών,⁶ η αναγνώριση σε αυτούς προοπτικών ενσωμάτωσης στη χώρα καθώς και η λήψη αποτρεπτικών μέτρων για την αντικανονική μετανάστευση.⁷

Οι πρώτες προσπάθειες ωστόσο ορισμού θεσμικού πλαισίου της μετανάστευσης στην Ελλάδα δημιουργήθηκαν με το Ν. 1975/1991 ο οποίος διέπει την είσοδο και παραμονή αλλοδαπών στη Χώρα. Ο νόμος αυτός ελάχιστα ανταποκρίθηκε

⁶ Δ. Παπαγιάννης, 2001, *Ο ευρωπαϊκός χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, σελ. 42.

⁷ Νίκος Σαρρής. «Το θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε υπερεθνικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο, με έμφαση στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών», https://www.ekke.gr/publication_files/to-thesmiko-plaisio-tis-metanasteusis-se-iperethniko-ethniko-kai-topiko-epipedo-me-emfasi-sto-zitima-tis-kinonikis-entaxis-ton-metanaston (τ.π. 12/2022)

στην πραγματικότητα που φιλοδοξούσε να ρυθμίσει, με αποτέλεσμα η πρακτική των οργάνων της Διοίκησης, σε πολλές περιπτώσεις να αποκλίνει από τις διατάξεις του. Κατόπιν ακολούθησε ο Ν.2910/2001, ο οποίος επιχείρησε να αντιμετωπίσει τις αδυναμίες που είχαν ήδη επισημανθεί υπό το καθεστώς λειτουργίας του 1975/1991 και των προαναφερθέντων προεδρικών διαταγμάτων (πράσινη κάρτα).

Ο Ν. 3386/2005 προσπάθησε να εξορθολογήσει το πλαίσιο εστιάζοντας στο τρίπτυχο νομιμότητα-δικαιώματα-κοινωνική ένταξη, λαμβάνοντας υπόψη ότι η εθνική πολιτική υπαγορεύεται από τις Οδηγίες και τους Κανονισμούς της «κοινοτικοποιημένης» πλέον μεταναστευτικής πολιτικής της Ε.Ε. Ο νόμος αυτός είχε αρκετά θετικά στοιχεία με κυριότερα την απλοποίηση της διαδικασίας χορήγησης άδειας διαμονής και την έγκαιρη ενσωμάτωση των κοινοτικών Οδηγιών, παρουσίασε, όμως, και σημαντικά μειονεκτήματα, με σημαντικότερο όλων την υπερβολικά μεγάλη καθυστέρηση στην έκδοση αδειών παραμονής, αφού τις περισσότερες φορές δίνονταν εκ των υστέρων με αποτέλεσμα η διαδικασία να είναι μάλλον ατελέσφορη (Σαρρής, 2008, σελ. 36).⁸

Το 2007 συστήνεται η Γενική Διεύθυνση Μεταναστευτικής Πολιτικής και Κοινωνικής Ένταξης στο Υπουργείο Εσωτερικών με το Π.Δ. 234/2007 και, ταυτόχρονα, αρχίζει η εφαρμογή του Προγράμματος Εστία, άλλως «Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης» για την ομαλή προσαρμογή και κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν στην ελληνική επικράτεια. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο Ν. 3838/2010 που επιφέρει αλλαγές στην κτήση της ελληνικής ιθαγένειας, στη διαδικασία πολιτογράφησης και στην αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων στους αλλοδαπούς. Πιο συγκεκριμένα, με το άρθρο 1 παρ. 2 του Ν. 3838/2010 εισάγονται δύο προϋποθέσεις κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τη λεγόμενη «δεύτερη γενιά μεταναστών», η γέννηση του αλλοδαπού στην Ελλάδα ή εναλλακτικά έχοντας ολοκληρώσει την παρακολούθηση έξι τάξεων στο ελληνικό σχολείο με σχετική δήλωση των γονέων τους ή των ιδίων όταν ενηλικιωθούν.⁹

Ανήλικος Πρόσφυγας - Παιδί

Ο όρος παιδί όσο και η παιδική ηλικία νοηματοδοτούνται αναλόγως την κοινωνία και τις κοινωνικές ομάδες αποτελώντας ένα ζήτημα κοινωνικής κατασκευής. Ιστορικά η αντιμετώπιση και ο ορισμός του παιδιού και της παιδικής ηλικίας έχουν λάβει διάφορες διαστάσεις. Στην χώρα μας έχει επικρατήσει το να θεωρείται ένα άτομο παιδί έως την ηλικία των 18 χρόνων, όπου πραγματοποιείται τυπικά η ενηλικίωση του. Ιστορικά οι ηλικίες που πλαισιώνουν τον χαρακτηρισμό 'παιδική' αλλάζουν ανάλογα

⁸ Νίκος Σαρρής. «Το θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε υπερεθνικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο, με έμφαση στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών», https://www.ekke.gr/publication_files/to-thesmiko-plaisio-tis-metanasteusis-se-iperehniko-ethniko-kai-topiko-epipedo-me-emfasi-sto-zitima-tis-kinonikis-entaxis-ton-metanaston (τ.π. 12/2022)

⁹ ό.π.

με το κοινωνικό περιβάλλον, έχοντας ως αποτέλεσμα ο ορισμός να μην είναι καθολικός.

Η ιδέα της παιδικής ηλικίας, ως χαρακτηριστική φάση της ανθρώπινης ύπαρξης, είναι μία επινόηση των νεότερων χρόνων. Στην καθημερινότητα αλλά και στην επιστήμη η αναφορά στην παιδική ηλικία είναι συχνά αντιφατική. Η λέξη παιδί παραπέμπει σε βιολογική ανωριμότητα, εξάρτηση από κάποιον τρίτο, αδυναμία τόσο σωματική όσο και πραγματοποίησης συγκεκριμένων ενεργειών. Ουσιαστικά η έννοια της λέξης παιδί περιγράφει όχι το υποκείμενο αυτό καθαυτό αλλά ορίζει τον μη-ενήλικα άνθρωπο. Ο ιστορικός Philippe Ariès στο βιβλίο «Αιώνες της παιδικής ηλικίας»¹⁰ υποστήριξε πως η παιδική ηλικία δεν υπήρχε κατά τον Μεσαίωνα ως ξεχωριστή κοινωνική κατηγορία. Μόλις τα παιδιά εμφάνιζαν τα πρώτα δείγματα αυτονομησης, συμμετείχαν στην κοινωνία ως μικροί ενήλικες, κάνοντας διάφορες μικροεργασίες ή εργασίες στο πλαίσιο του σπιτιού.

Η εμφάνιση του σχολείου, η γενίκευση της εκπαίδευσης και το ενδιαφέρον των παιδαγωγών είναι οι βασικοί παράγοντες κατά τον Philippe Ariès, που κατασκευάζουν την παιδική ηλικία ως διακριτή κοινωνική κατηγορία.

Οι James, Jenks και Prout¹¹ αναφέρονται στην παιδική ηλικία ως μία έννοια που προσδιορίζεται από τις αξίες της κουλτούρας και αφορά μία εξ ολοκλήρου ευτυχισμένη περίοδο του ανθρώπου, με τα παιδιά να έχουν δικαιώματα όπως αυτά της προστασίας και της εκπαίδευσης. Σημαντική άποψη αποτελεί και αυτή του Montgomery (2008)¹², ο οποίος υπογραμμίζει τη συσχέτιση κουλτούρας και παιδικής ηλικίας. Αναφέροντας συγκεκριμένα πως ο ρόλος του παιδιού είναι πολυδιάστατος σε σχέση με τις ποικίλες κοινωνικές στάσεις και προσδοκίες που επικρατούν στον κόσμο, καταρρίπτει τον μύθο περί καθολικής και κοινής αντιμετώπισης των παιδιών. Η θεωρία της κοινωνικής κατασκευής συμφωνεί με την παραπάνω άποψη, αναφέροντας πως τα παιδιά βιώνουν διαφορετικές πραγματικότητες σε διαφορετικές εποχές και διαφορετικά μέρη του κόσμου αλλά και μέσα στην ίδια την κοινωνία¹³.

Από κοινωνιολογικής πλευράς η έννοια της παιδικής ηλικίας, στον 21ο αιώνα, είναι αλληλένδετη με τις πολυδιάστατες ανακατατάξεις που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη αλλά και κατ' επέκταση σε όλο τον υπόλοιπο πλανήτη. Οι αλλαγές αυτές επηρέασαν τον ρόλο των παιδιών με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί η ανάγκη σχεδιασμού σύγχρονων πολιτικών για την προστασία των ανηλίκων.¹⁴

¹⁰ Ariès Philippe, *Αιώνες της παιδικής ηλικίας*, (1990), Εκδόσεις Γλάρος

¹¹ James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

¹² Montgomery, H. 2008. *Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives*. Oxford: Blackwell.

¹³ Ιωάννης Πεχτελίδης, 2015, *Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών,

¹⁴ ό.π.

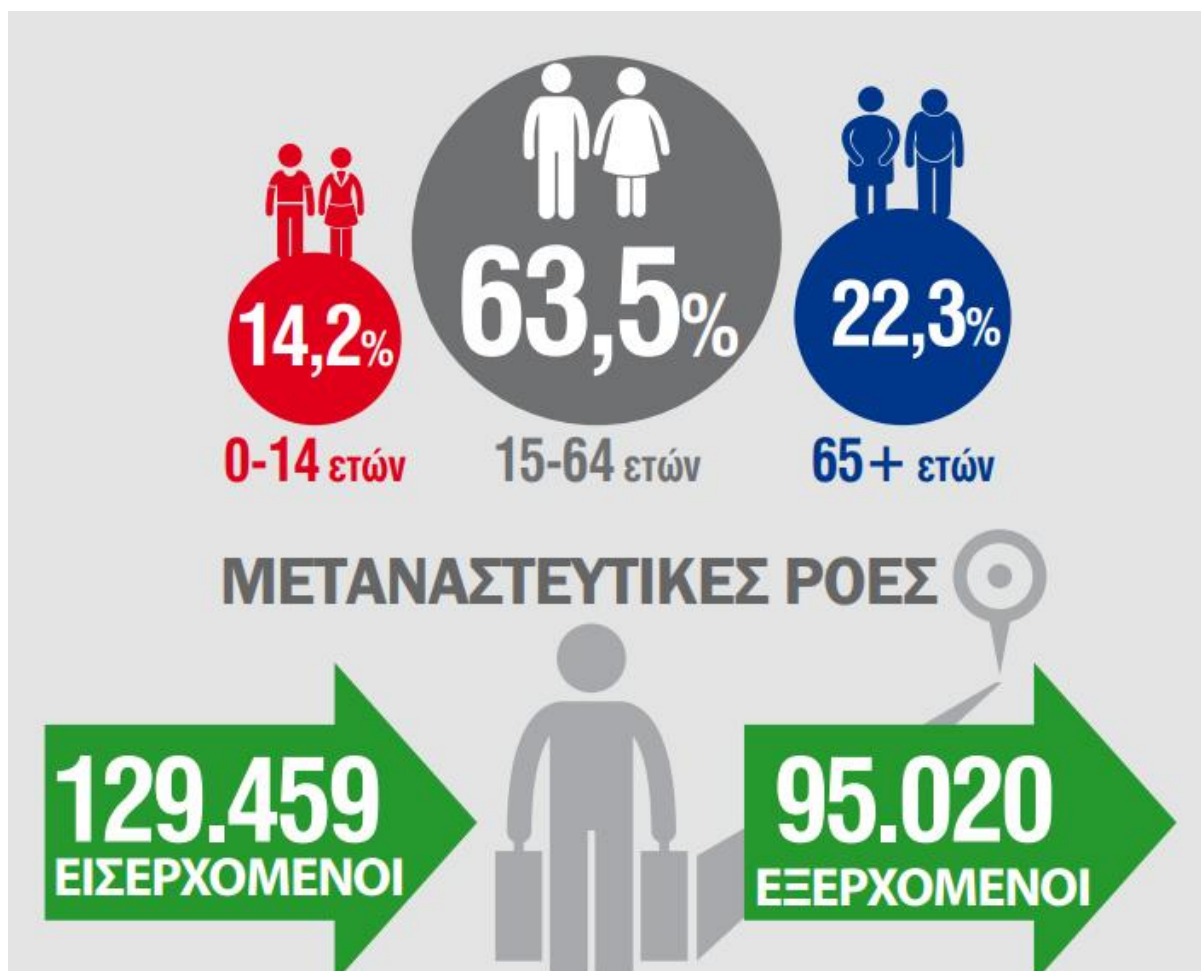
Ακόμα, η επιστήμη της ψυχολογίας αναγνωρίζει την επίδραση του περιβάλλοντος και της κοινωνίας στην ανάπτυξη και εξέλιξη ενός παιδιού. Σύμφωνα με τον Πεχτελίδη, η παιδική ηλικία πρέπει να μελετάται στο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνει ένα παιδί, ώστε να παραχθεί η γνώση για τις συνθήκες διαβίωσης του. Επίσης πρέπει να αναγνωρίζεται και να μελετώνται οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες της κοινωνίας.

Συνεπώς, οι κοινωνικοί παράγοντες, οι συνθήκες κάθε κοινωνίας επηρεάζουν άμεσα, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα των παιδιών. Η αναγνώριση ενός πρόσφυγα ως παιδί, κοινωνιολογικά, πολιτισμικά και νομικά έχει μεγάλη σημασία, ειδικά σχετικά με τη διαδικασία του ασύλου, καθώς και σχετικά με την εκπαίδευση, πρέπει να σημειωθεί, πως παρουσιάζονται μεγάλες διαφορές σχετικά με την εννοιολογική αντίληψη της παιδικότητας του ίδιου του ατόμου. Ανάλογα την κουλτούρα της κοινωνίας από την οποία προέρχεται, δεν λογίζεται και δεν αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως ανήλικο μόνο και μόνο επειδή στην χώρα μας η ενηλικίωση πραγματοποιείται στην ηλικία των δεκαοκτώ ετών. Αυτή η συνθήκη φαίνεται να προκαλεί διάφορα προβλήματα στην ζωή των ανήλικων προσφύγων στη χώρα μας, ενώ δεν υπάρχει και κάποιο υποστηρικτικό πλαίσιο για αυτές τις περιπτώσεις.

Τα τελευταία χρόνια, το μεταναστευτικό - προσφυγικό ζήτημα συνεχώς αυξάνεται, καθιστώντας μας μάρτυρες ενός ακραίου αριθμού αναγκαστικής φυγής ανθρώπων από τη χώρα τους, με τα στοιχεία να παρουσιάζουν έναν αριθμό 64 εκατομμυρίων ανθρώπων με περίπου το 31% να είναι ανήλικοι.¹⁵

Η Ελλάδα, ως ένα από τα βασικότερα σημεία εισόδου στην Ευρώπη, έχει δεχτεί πάνω από ένα εκατομμύριο ανθρώπους από το 2015 μέχρι σήμερα, με το 37% να είναι παιδιά. Τα στοιχεία αναφέρουν πως για το 2020 στην Ελλάδα βρίσκονται 44.500 παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες, εκ των οποίων τα 4.000 είναι ασυνόδευτα. Για το 2021 οι αριθμοί παρουσιάζουν μείωση καθώς, σύμφωνα με στοιχεία από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), αλλά και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α.) περίπου 28.000 παιδιά πρόσφυγες και μετανάστες βρίσκονταν στην χώρα εκ των οποίων τα 2.225 ήταν ασυνόδευτα.

¹⁵ Στατιστικά Στοιχεία UNHCR, <https://www.unhcr.org/gr/> (τ.π. 09/2022)

ποσοστό ανήλικων προσγύγων στην Ελλάδα το2019

πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Τα νούμερα είναι σοκαριστικά, αν αναλογιστεί κανείς πως τα παιδιά αυτά έχουν εκτεθεί σε μία σειρά από κινδύνους, όπως την έλλειψη προστασίας, την έκθεση σε βία, την εκμετάλλευση, την κακοποίηση. Πολλές φορές ξεκινώντας με τις οικογένειες τους ή και όχι, και στη συνέχεια μένοντας μόνο τους, χωρίς ουσιαστική προστασία από κανέναν.

Η προσφυγιά και η μετανάστευση δεν είναι επιλογή, είναι ένα παραθυράκι στο αδιέξοδο της ζωής, με σκοπό την απαλλαγή από έναν τόπο πολέμου, συνεχούς κινδύνου, οικονομικής ανέχειας, κοινωνικής αποσύνθεσης. Είναι μία ανάγκη σκληρή, μη αναστρέψιμη και απεγνωσμένη. Και αν για τους ενήλικες είναι έστω και εξ ανάγκης η μοναδική τους επιλογή, που προκύπτει ως αποτέλεσμα διαχρονικών αποτυχιών και αθετήσεων όλων των προγραμματικών διακηρύξεων για την υποστήριξη της ανάπτυξης του λεγόμενου "τρίτου κόσμου" από τις ανεπτυγμένες χώρες, για τους ανήλικους πρόσφυγες είναι απλά η νέα τους πραγματικότητα.

Κοινό χαρακτηριστικό των ανήλικων προσφύγων, είναι οι έντονες εμπειρίες που έχουν βιώσει και σχετίζονται με την απώλεια κάθε τύπου (γονιών / αδελφών / συγγενών

/ κατοικίας / πολιτισμικής ταυτότητας / περιβάλλοντος) με συνέπεια να χάνουν και την έννοια προοπτικής για το μέλλον τους. Το ταξίδι από την χώρα προέλευσης προς την χώρα επιλογής τους, αποτελεί και αυτό μία διαδικασία παραγωγής τραυματικών εμπειριών ενώ στην συνέχεια και αν τελικά τα καταφέρουν, οι δυσάρεστες διαδικασίες συνεχίζονται στα κέντρα φιλοξενίας, στις ρατσιστικές συμπεριφορές, στις επώδυνες συνεντεύξεις για το άσυλο. Και αφού "τακτοποιηθούν" και καταφέρουν να βιώσουν μία κάποια σχετική κανονικότητα, πρέπει να προσαρμοστούν στις καινούργιες συνθήκες, στη νέα πραγματικότητα μιας τελείως διαφορετικής χώρας από άποψη κουλτούρας και κοινωνικής διάρθρωσης.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σε έρευνα του 2017,¹⁶ κατά την υποδοχή των ανήλικων προσφύγων στις χώρες φιλοξενίας, παρουσιάζονται τέσσερα βασικά προβλήματα: Η κουλτούρα δυσπιστίας και καχυποψίας που υπάρχει απέναντι στους ανήλικους πρόσφυγες, η άρνηση κάθε κρατικού μηχανισμού για οργανωμένη αντιμετώπιση με υπευθυνότητα και αλληλεγγύη απέναντι στους ανήλικους πρόσφυγες, οι τραυματικές εμπειρίες των προσφύγων καθώς και το εντελώς διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο.

Από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα εμφανίζεται μία προσπάθεια να καθιερωθεί μία παγκόσμια νόρμα που να χαρακτηρίζει τα παιδιά και τα δικαιώματά τους. Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Παιδιού, γνωστή και ως Διακήρυξη της Γενεύης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, είναι ένα διεθνές κείμενο το οποίο προωθεί και προστατεύει τα δικαιώματα των παιδιών, συντάχθηκε από την Εγκλιανταίν Τζεμπ και υιοθετήθηκε στις 26 Νοεμβρίου 1924 από την Κοινωνία των Εθνών. Μια ελαφρώς αναθεωρημένη έκδοση αυτής της διακήρυξης υιοθετήθηκε από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το 1946 ενώ στις 20 Νοεμβρίου 1959 η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε τη δική της ομώνυμη διακήρυξη, η οποία αποτελούσε μια πιο εκτενή έκδοση της προηγούμενης.

Το κείμενο της διακήρυξης, όπως δημοσιεύτηκε από τον Διεθνή Οργανισμό «Σώστε τα Παιδιά» στη Γενεύη στις 23 Φεβρουαρίου 1923, έχει ως εξής:¹⁷

1. Κάθε παιδί πρέπει να λαμβάνει όλα τα απαραίτητα μέσα για την φυσιολογική του ανάπτυξη, τόσο σε υλικό όσο και σε πνευματικό επίπεδο.
2. Κάθε παιδί που πεινάει πρέπει να τρέφεται, κάθε παιδί που είναι άρρωστο πρέπει να λαμβάνει περίθαλψη, κάθε παιδί που είναι αβοήθητο πρέπει να λαμβάνει βοήθεια, κάθε παραβατικό παιδί πρέπει να αποκαθίσταται πίσω στην κοινωνία, κάθε ορφανό και κάθε άστεγο παιδί πρέπει να αποκτά στέγη και κάθε είδους βοήθεια.

¹⁶ Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων, 2016, https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2017-07/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Proshfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf (τ.π.08/2022)

¹⁷ Declaration of the rights of the child - 1923, <https://archive.crin.org/en/library/un-regional-documentation/declaration-rights-child-1923.html> (τ.π.08/2022)

3. Κάθε παιδί πρέπει να είναι το πρώτο άτομο που θα λαμβάνει ανακούφιση σε περιόδους δυστυχίας και πένθους.
4. Κάθε παιδί πρέπει να είναι σε θέση να βιοπορίζεται μόνο του και πρέπει να προστατεύεται ενάντια σε κάθε μορφή εκμετάλλευσης.
5. Κάθε παιδί πρέπει να ανατρέφεται μέσα στην συνειδητοποίηση των ταλέντων του, τα οποία πρέπει να αφιερώνονται στην υπηρεσία των συνανθρώπων του.

Στα πλαίσια της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του παιδιού, το 2016 υπογράφεται στην Ελλάδα κείμενο αρχών για την παιδική προστασία μετά από πρωτοβουλία της Διεύθυνσης ψυχικής υγείας και κοινωνικής πρόνοιας του Ινστιτούτου υγείας του παιδιού και του Συνήγορου του πολίτη - Συνήγορου του παιδιού. Το κείμενο αναφέρεται στο δικαίωμα όλων των παιδιών που διαμένουν στην Ελλάδα να απολαμβάνουν τα Δικαιώματά τους, όπως αυτά αναφέρονται στην Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του παιδιού. Ακόμη, στο κείμενο αρχών για την παιδική προστασία αναφέρεται ότι όλοι οι φορείς και οι επαγγελματίες που εργάζονται με τα παιδιά για την διασφάλιση της σωματικής και της ψυχικής τους υγείας θα πρέπει να βρίσκονται σε στενή διατομεακή και διεπιστημονική συνεργασία.¹⁸

“Όλα ανεξαιρέτως τα παιδιά, δηλαδή τα πρόσωπα 0-18 ετών, που ζουν στη χώρα, χρειάζεται να λαμβάνουν διαρκώς υποστήριξη και βοήθεια για να μεγαλώνουν και να απολαμβάνουν απρόσκοπτα τα δικαιώματά τους, όπως αυτά κατοχυρώνονται από τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (ν.2101/92) και τη λοιπή εθνική νομοθεσία.”¹⁹”

Εκτός από το κείμενο αρχών, η προάσπιση των δικαιωμάτων των παιδιών, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, είναι κατοχυρωμένη από το Σύνταγμα (άρθρο 21/παρ.1 και 3) με την προστασία της παιδικής ηλικίας να αφορά κάθε παιδί που βρίσκεται στην ελληνική επικράτεια. Και όλα αυτά ενώ τα περιστατικά βίας, ρατσισμού και επαναπροωθήσεων στη χώρα μας πληθαίνουν χρόνο με τον χρόνο.²⁰

Τα δικαιώματα, ωστόσο, δεν αποτελούν κάτι δεδομένο και παγιωμένο -άλλωστε μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει πάντα μια εξουσία η οποία τα απονέμει. Ο αγώνας για δικαιώματα είναι αγώνας χειραφέτησης, αγώνας που επιχειρεί να διευρύνει τους χώρους ελευθερίας και δράσης των «από κάτω». Με άλλα λόγια, θα έπρεπε να δίνουμε

¹⁸ Οι συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας μεταναστών και προσφύγων, Εθνική επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου (ΕΕΔΑ), 2016
https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/kentra_filoxenias_autopsia.pdf (τ.π. 08/2022)

¹⁹ Οι συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας μεταναστών και προσφύγων, Εθνική επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου (ΕΕΔΑ), 2016
https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/kentra_filoxenias_autopsia.pdf (τ.π. 08/2022)

²⁰ European Council on Refugees and Exiles (ECRE), Greece: Systematic Pushbacks Continue by Sea and Land as MEPs Demand EU Action, Deaths Up Proportionate to Arrivals, Number of People in Reception System Reduced by Half – Mitarachi Still Not Satisfied, 2022, <https://ecre.org/greece-systematic-pushbacks-continue-by-sea-and-land-as-meps-demand-eu-action-deaths-up-proportionate-to-arrivals-number-of-people-in-reception-system-reduced-by-half-mitarachi-still-not> (τ.π. 10/2022)

έμφαση στη σύγκρουση γύρω από τα δικαιώματα, στη διεύρυνσή τους ως διαδικασία και ως αγώνα και όχι στην απλή καταδίκη της παραβίασής τους.²¹

Οι δομές φιλοξενίας, τα κέντρα κράτησης, καθώς και ευρύτερες διαδικασίες «χωροθέτησης», αποτελούν επέκταση της Ευρωπαϊκής πολιτικής για την διευθέτηση των συνόρων. Είναι σαφές πως για την εμπόδιση της μετανάστευσης προς το εσωτερικό της Ευρώπης, το βάρος πέφτει στις χώρες σύνορα, οι οποίες με την σειρά τους καρπώνονται τις τεράστιες ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις μέσω του προγράμματος Αλληλεγγύης και Διαχείρισης Μεταναστευτικών Ροών (SOLID). Η κατανομή του προϋπολογισμού της Ε.Ε. στο μεταναστευτικό ζήτημα, που εστιάζεται σε δαπάνες ελέγχου και δαπάνες που ορθώνουν πραγματικά καθώς και τεχνολογικά τοίχους στα σύνορα της, προάγουν και πολλαπλασιάζουν τα φαινόμενα καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα όρια των συνόρων της.

²¹ Όλγα Λαφαζάνη, 2016, Μιλώντας για τη μετανάστευση, από: <http://k-lab.zone/milontas-giati-metanastefsi>

3. Σκοπός και μεθοδολογία της έρευνας

Τα παιδιά

Η ύπαρξη της πολυπολιτισμικότητας σε κάθε τόπο και η αναγνώριση κάποιας έννοιας ομαλής συμβίωσης πολλών διαφορετικών ανθρώπων στο τόπο αυτό, παρουσιάζει ποικίλες μορφές έκφρασής της στον χώρο. Οι μεταναστευτικοί και προσφυγικοί πληθυσμοί ήταν ανέκαθεν βασικό στοιχείο κάθε τόπου. Χρειάζεται συνεπώς μία έννοια που να περιγράφει την κατάσταση αυτή των πολλών διαφορετικών από άποψη κουλτούρας, θρησκείας, παιδείας και βιωμάτων σε έναν τόπο όσο το δυνατόν αρμονικότερα γίνεται. Η έννοια της αφομοίωσης ή της ενσωμάτωσης στις συγκεκριμένες περιπτώσεις καταλαμβάνει σημαντικό χώρο στις συζητήσεις επί του προσφυγικού / μεταναστευτικού ζητήματος της χώρας. Ωστόσο μία άλλη έννοια, αυτή της συνύπαρξης, που χαρακτηρίζει μία αμφίδρομη δυνατότητα ζωής, προσφέροντας χώρο για την ανάπτυξη των φιλοδοξιών, των ονείρων και της κουλτούρας του κάθε ατόμου, που εισάγεται στην συζήτηση με μία περισσότερο κριτική ματιά, υιοθετείται και σε αυτή την έρευνα.²²

Η έννοια της συνύπαρξης ερμηνεύεται διαφορετικά, ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται καθώς και από όποιον/όποιους εξετάζεται. Αποτελεί μία αμφίδρομη ζύμωση μεταξύ μεταναστών/προσφύγων και της νέας για αυτούς κοινωνίας.²³ Επίσης η ίδια η κοινωνία αποτελεί έναν ζωντανό οργανισμό που συνεχώς μεταβάλλεται, συνεπώς ακόμα και η πρωταρχική είσοδος των μεταναστών προσφύγων σε αυτή την έχει ήδη μεταβάλει.

Στη παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε την κατάσταση της προσφυγιάς όπως την βιώνουν τα παιδιά παρακολουθώντας την καθημερινότητα τους. Ως χώρος μελέτης επιλέχθηκε η Καβάλα και η δομή φιλοξενίας, ως ένα δίπολο που παράγει κοινωνικές και χωρικές διακυμάνσεις τόσο για τους διαμένοντες εντός όσο και για τους ανθρώπους της πόλης. Η Καβάλα επιλέχθηκε ως περιοχή μελέτης καθώς η δομή φιλοξενίας που βρίσκεται στην πόλη φιλοξενεί αποκλειστικά προσφυγικές οικογένειες με παιδιά και βρίσκεται εντός του αστικού ιστού, ικανοποιώντας συνεπώς μία σειρά από ποιοτικά χαρακτηριστικά. Επιλέχθηκε η ηλικία των παιδιών από τα 12 έτη και έπειτα, καθώς σε μικρότερες ηλικίες οι αντικειμενικές δυσκολίες της γλώσσας κρίθηκαν αξεπέραστες. Ακόμη, ως στόχος προέκυψε η αμεσότητα της συζήτησης, πράγμα που ήταν περισσότερο εφικτό με παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Είναι σημαντικό εδώ να αποσαφηνιστεί πως αντιλαμβανόμαστε τη δομή φιλοξενίας ως μία συνθήκη που γεννά όρια και αποκλεισμούς μέσα στον ιστό μιας πόλης, διακόπτοντας τον συνθετικό της αστικό ιστό και τις κοινωνικές αλληλουχίες του.

²² Όλγα Λαφαζάνη, 2014, «Συναντώντας τον «ξένο»: μετανάστευση – σύνορα – αστικός χώρος», *Urban conflicts*

²³ J.W. Berry, 1997, Immigration, Acculturation and Adaptation, *Applied Psychology*, T. 46, σελ. 5-68

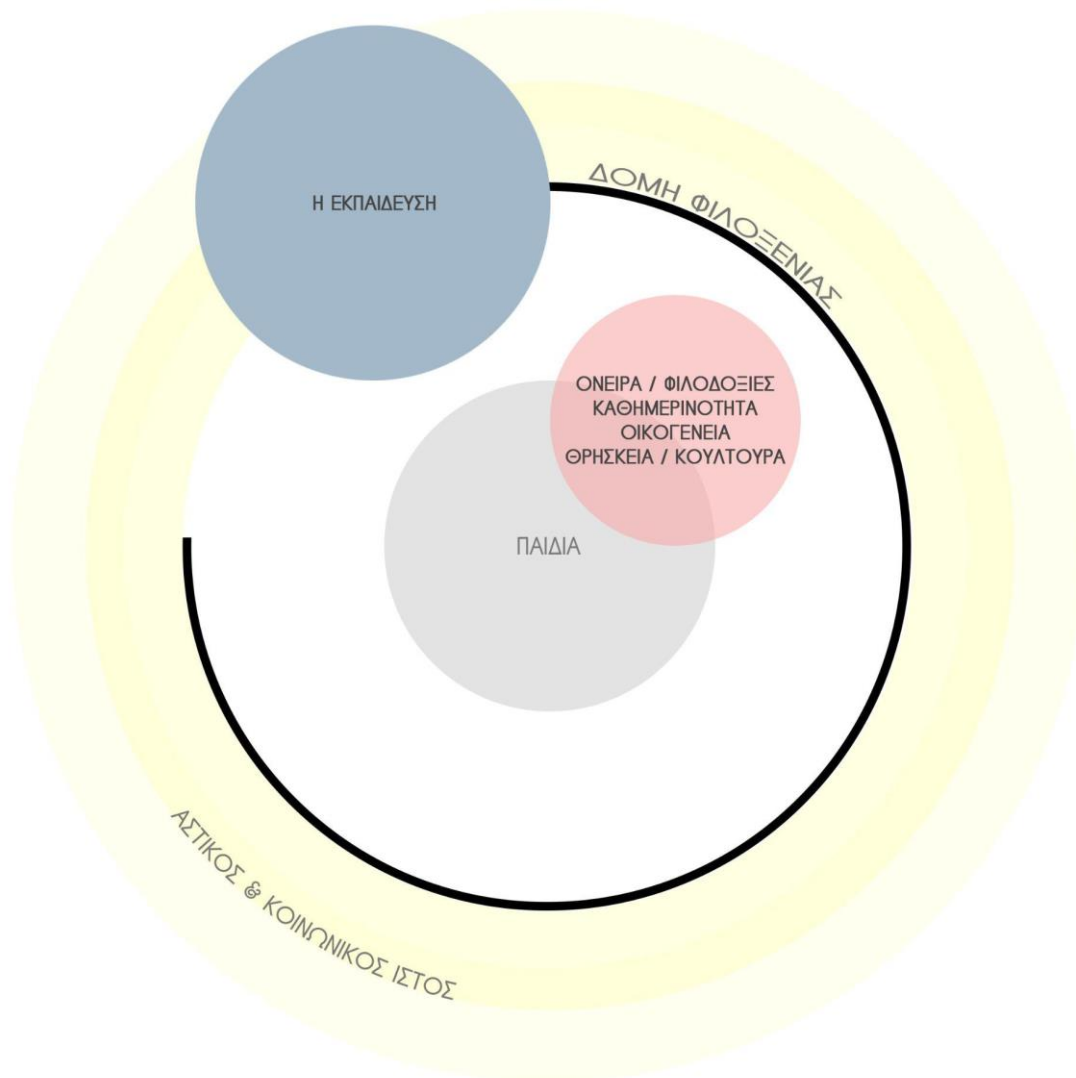
Με βάση τα παραπάνω, οργανώθηκαν ως στόχοι της συγκεκριμένης έρευνας οι παρακάτω:

- Να παρατηρηθεί η καθημερινότητα των παιδιών του κέντρου και γενικότερα να αναζητηθούν τα πλαίσια στα οποία ζουν, εκπαιδεύονται, κάνουν όνειρα, στα σύνορα που κατασκευάζει η δομή μπροστά τους. Να αναδειχθεί δηλαδή το πως η λειτουργία της δομής επηρεάζει τη συνύπαρξη τους σε μία νέα προς αυτά κοινωνία.
- Να διερευνηθούν οι αόρατοι δεσμοί που δημιουργούνται με την πόλη, με την καθημερινότητα της και τους ανθρώπους της. Να εξεταστούν οι χωρικές συσχετίσεις, οι καθημερινές δραστηριότητες των παιδιών προσφύγων εκτός του κέντρου, η βιωματική τους αντίληψη για την πόλη και για τους ανθρώπους της.
- Τέλος θα προσπαθήσω να αναδείξω τον ρόλο της εκπαιδευτικής διαδικασίας στη ζωή των παιδιών της δομής και ιδιαίτερα στις πρακτικές καθημερινής συμβίωσης. Πως ο επίσημος θεσμός του σχολείου με στεγανά και συγκεκριμένους πολιτισμικούς κώδικες αποτελεί πύλη εισόδου στην κοινότητα για παιδιά που ζουν αποκλεισμένα στη δομή.

Για την προσέγγιση των παραπάνω στόχων, πραγματοποιήθηκε παράλληλα προσέγγιση της σχετικής βιβλιογραφίας, δίνοντας ωστόσο προτεραιότητα στις βιωματικές εμπειρίες των παιδιών της δομής. Στις αφηγήσεις ζωής²⁴ που τα ίδια δίνουν για την νέα, προσωρινή, πραγματικότητα στη δομή φιλοξενίας, την καθημερινότητα τους καθώς και τα βιώματα τους στον χώρο, είτε αυτός είναι η δομή φιλοξενίας, είτε η πόλη της Καβάλας, είτε το σχολείο υπάρχει μία συμβολική σχέση που αναπτύσσεται με πεδίο αναφοράς τον πολιτισμό που χαρακτηρίζει τη δεδομένη κάθε φορά κοινωνία.²⁵

²⁴ Γ Τσιώλης, 2010, «Η Επικαιρότητα της Βιογραφικής Προσέγγισης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα». στο Πουρκός Μ. και Δαφέρμος Μ. (επιμ.) Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα. Αθήνα: Τόπος, σελ. 347.

²⁵ Σταύρος Σταυρίδης, 1990, «Η συμβολική σχέση με το χώρο». Αθήνα, Εκδόσεις Κάλβος, σελ. 19.

Θεματικοί κύκλοι έρευνας

πηγή: Ιδία επεξεργασία

Οι συνεντεύξεις αναπτύσσονται στο πλαίσιο της συλλογής ποιοτικών στοιχείων για την κατανόηση του ρόλου της δομής, αλλά και την κατανόηση της καθημερινότητας και εν τέλη της ζωής των παιδιών σε αυτή την κατάσταση. Με σκοπό την ανάγνωση των αντιλήψεων, των εμπειριών, των ονείρων των παιδιών, αναφορικά με τη νέα τους πραγματικότητα, γίνονται μη δομημένες συνεντεύξεις, ώστε κάθε συνομιλητής να οδηγεί τη συζήτηση προς τα εκεί που θα ήθελε, αποκαλύπτοντας ό,τι ο ίδιος αισθάνεται όμορφα να μοιραστεί. Μέσα από τις αφηγήσεις που αφορούν συμβάντα, καταστάσεις, περιβάλλοντα της δράσης, ο ερευνητής μπορεί να έχει πρόσβαση στη «γραμματική» των κανόνων που διέπουν τις ρουτίνες της καθημερινής ζωής.²⁶ Αυτή η

²⁶ Γ. Τσιώλης, 2010, «Η Επικαιρότητα της Βιογραφικής Προσέγγισης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα». στο Πουρκός Μ. και Δαφέρμος Μ. (επιμ.) Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα. Αθήνα: Τόπος, σελ. 353.

μεθοδολογική επιλογή, προσφέρει τη δυνατότητα να επεξεργαστώ βιωματικές εμπειρίες των παιδιών καθώς αποκαλύπτει την οπτική τους για την κατάσταση την οποία βιώνουν.

Πιο συγκεκριμένα, ο διάλογος ξεκινά αναζητώντας βασικά χαρακτηριστικά κάθε παιδιού, όπως η καταγωγή, η οικογένεια, οι φίλοι και η καθημερινότητα του. Στη συνέχεια και ανάλογα την τροπή της συζήτησης, παρουσιάζει ενδιαφέρον η αναζήτηση της περιγραφής του ταξιδιού, της ζωής εκτός του κέντρου και πως αυτή εκφράζεται, της ζωής στο σχολείο και στην πόλη. Τέλος γίνεται μία προσπάθεια να αποσαφηνιστούν οι φιλοδοξίες και τα όνειρα των παιδιών για το μέλλον τους. Ως διαφορετικές προσλαμβάνουσες για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων - συζητήσεων πέρα από τα παιδιά του κέντρου, επιλέχθηκαν άτομα που είναι υπεύθυνα για την λειτουργία της δομής, τα οποία βοήθησαν να αναδειχθούν πολλαπλές πτυχές της καθημερινότητας και της ζωής των παιδιών στο κέντρο αλλά και να αποσαφηνιστούν γραφειοκρατικές και πρακτικές συνιστώσες της λειτουργίας της.

Επίσης για την καλύτερη κατανόηση του ρόλου της εκπαίδευσης στην ζωή των παιδιών προσφύγων, πραγματοποιήθηκαν συζητήσεις με τον διευθυντή του σχολικού συγκροτήματος 7ου Γυμνασίου της πόλης, το οποίο φιλοξενεί παιδιά από την δομή, καθώς επίσης και με την υπεύθυνη για την εκπαίδευση των προσφύγων της περιφέρειας Μακεδονίας.

Οι συνεντεύξεις με τα παιδιά πραγματοποιήθηκαν τον Ιούλιο του 2022. Είχαν προηγηθεί συναντήσεις και συζητήσεις με το προσωπικό του κέντρου και κυρίως με τον διοικητή κ. Δημήτρη Ρέμο, που εκτός των πληροφοριών που παρείχε, λειτούργησε και ως φορέας εξοικείωσης με τα ζητήματα και τους προβληματισμούς της καθημερινότητας των προσφύγων. Με την βοήθεια του διοικητικού προσωπικού της δομής ήρθα σε επαφή με όλα τα παιδιά που φιλοξενούνταν αυτό το διάστημα και πληρούσαν τις ηλικιακές προϋποθέσεις της έρευνας.

Οι συνεντεύξεις - συζητήσεις πραγματοποιήθηκαν στον χώρο της δομής και κατά κύριο λόγο στον εξωτερικό χώρο της κάθε κατοικίας. Η παρουσία των γονιών ήταν διαρκείς όταν το παιδί ήταν κορίτσι, αντιθέτως στις περιπτώσεις των αγοριών παρατηρήθηκε περισσότερη ελευθερία. Για την καλύτερη πραγματοποίηση των συζητήσεων υπήρχε κάθε φορά διερμηνέας, γεγονός που διευκόλυνε πολύ τη συνομιλία μας.²⁷

Το σκηνικό ήταν σχεδόν πάντα το ίδιο, τα παιδιά ήταν πάντα αβέβαια για το τι νόημα είχε αυτή η συζήτηση και μάλλον περίμεναν να ακούσουν ερωτήσεις περισσότερο γενικές χωρίς να αφορούν αποκλειστικά την ζωή τους. Τις γενικές ερωτήσεις της ηλικίας, της καταγωγής και της οικογενειακής σύνθεσης ακολουθούσαν ερωτήσεις με σκοπό να αποκαλύψει κάθε παιδί ένα κομμάτι του εαυτού του. Εστιάζοντας στη ζωή τους τόσο

²⁷ Για την επιμονή και την υπομονή του ευχαριστώ πολύ τον Αλί και τον Homid , που χωρίς την πολύτιμη βοήθειά τους η εργασία μου σίγουρα δεν θα ήταν ίδια.

εντός όσο και εκτός δομής προέκυψαν απαντήσεις που αποκάλυπταν πτυχές της κοινωνικοποίησης εκτός κέντρου.

Ο χώρος και η καθημερινότητα

Ο χώρος σε αυτή την έρευνα προσεγγίζεται αλληλένδετα με τον κοινωνικό γίγνεσθαι, διαδικασία που έρχεται σε άμεση συσχέτιση με τις κοινωνικές δομές, επηρεάζεται και επηρεάζει το άτομο που βρίσκεται σε αυτόν καθώς είναι συνδεδεμένος με τον χρόνο.²⁸

Η καθημερινή ζωή εμφανίζει εξαιρετική ποικιλία καθώς εξαρτάται από πάρα πολλούς και διαφορετικών τύπων παράγοντες. Διαφορετικές καθημερινότητες, δηλαδή διαφορετικοί χωροχρόνοι, διαμορφώνονται σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, σε διαφορετικούς χρόνους, όπως και σε διαφορετικούς τόπους, στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη, στο Λονδίνο και την Αθήνα, στη χώρα καταγωγής και σε έναν ξένο τόπο, στη πόλη και στο χωριό. Η καθημερινότητα δηλαδή, εγγράφεται πάντα σε ένα πλαίσιο ή αλλιώς, κάθε τόπος, η ιστορία του και ο πολιτισμός του δημιουργούν διαφορετικές καθημερινότητες. Επιπλέον, τα διάφορα κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως η οικογενειακή κατάσταση, το φύλο, η ηλικία, η σεξουαλικότητα, το είδος απασχόλησης, η οικονομική κατάσταση κ.α. καθώς και η διαδρομή ζωής του κάθε ατόμου εντείνουν την ποικιλία των καθημεροτήτων.²⁹

Συνεπώς ο χώρος ως οντότητα δεν είναι αδρανής και στατικός, αντίθετα παράγεται από τα άτομα που βρίσκονται σε αυτόν, μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις ή τις κοινωνικές αποκλείσεις. Όντας ανάλογος του χρόνου, αποτελεί ένα σύστημα πολλών συνιστωσών, συνεχώς μεταβαλλόμενων, οι οποίες ανάλογα με την δυναμική τους τον αλλάζουν, τον αναδιαμορφώνουν και τον χαρακτηρίζουν πολλές φορές σε βάρος των υπολοίπων. Η καθημερινότητα και ο χώρος αποτελούν αλληλένδετες έννοιες. Κατά τον Henry Lefebvre³⁰ η κατανόηση της καθημερινής ζωής και των αντιθέσεων της, μπορεί να δημιουργήσει ένα χώρο ρευστό και δυναμικό, προϊόν αμοιβαίων σχέσεων που θα θέσει τις βάσεις για την ανάδυση των ατομικών και συλλογικών συνειδητήσεων.

Η καθημερινότητα εμφανίζει κοινά χαρακτηριστικά στην ανάλυση της, με τον χώρο. Αφορά το τώρα και το εδώ, αλλά παράλληλα συνδέεται και με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, τόσο το κοντινό όσο και το μακρινό. Αυτό που συμβαίνει σήμερα καθορίζεται από την παράδοση, την ιστορία αλλά και από τις επιδιώξεις, τα όνειρα και τις φιλοδοξίες για το μέλλον. Ακόμα, οι πρακτικές και τα βιώματα περιλαμβάνουν μία αλληλουχία από μνήμες, συνήθειες, εμπειρίες που τις επηρεάζει. Έτσι, όταν μιλάμε για τον χώρο, πρέπει να σκεφτόμαστε όλα τα επίπεδα που επιδρούν στο εδώ και στο τώρα με διαφορετικούς τρόπους.³¹

²⁸ Doreen Massey - For Space, 2005. The Open University σελ.23

²⁹ Μαρία Χαΐδοπούλου Βρυχέα, *Για τη σημασία της καθημερινότητας*. Εκδ. Νήσος, 2013. σελ. 19

³⁰ Henri Lefebvre, 1968, *Everyday life in the modern world*, Paris

³¹ Μαρία Χαΐδοπούλου Βρυχέα, 2013, *Για τη σημασία της καθημερινότητας*, Εκδ. Νήσος, σελ. 24

Είναι συνεπώς σημαντικό, να αναδειχθούν μέσα από την ανάλυση του χώρου, οι σχέσεις εξουσίας που τον διαμορφώνουν, οριοθετούν και τελικά τον καθορίζουν. Ο χώρος για τον Lefebvre δεν είναι ένα "κενό δοχείο" στο οποίο έρχονται να εγκατασταθούν δραστηριότητες, κοινωνικές σχέσεις και πρακτικές. Αντίθετα καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις δραστηριότητες, τις κοινωνικές σχέσεις και τις πρακτικές, μέσα από προηγούμενες φάσεις ανάπτυξης του αποτελώντας μέρος τους. Η παραγωγή του δεν είναι λοιπόν μια «αθώα» παραγωγή. Εμπεριέχει πολλαπλές στρατηγικές και πολιτικές πρωταρχικής σημασίας.³² Μέσα από μία τέτοια σχέση συμπερίληψης και εκτόπισης ο χώρος νοηματοδοτείται και παράγει συγκεκριμένες δυνατότητες. Έτσι ο χώρος δεν αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο, αντίθετα είναι μία έννοια που ενσωματώνει όλα τα αντικείμενα που βρίσκονται / παράγονται εντός του και περικλείει τις σχέσεις τους χαρακτηρίζοντάς τες.

Στο βιβλίο του *The Production of Space*³³, ο Lefebvre δεν προσπαθεί να εξετάσει την μεταβαλλόμενη παραγωγή του χώρου μέσα από τεχνική, οικονομική και πολιτική σκοπιά, αντιθέτως διερευνεί νέες μορφές αναπαράστασης, σε σχέση με τις κοινωνικές διαδικασίες που επανακαθορίζουν ακριβώς τη φύση της ανθρώπινης ταυτότητας. Για να το καταφέρει αυτό προσεγγίζει τον χώρο διαχωρίζοντας τον σε τρεις άξονες, ονομάζοντας την θεωρία του τριμερή διαλεκτική του χώρου .

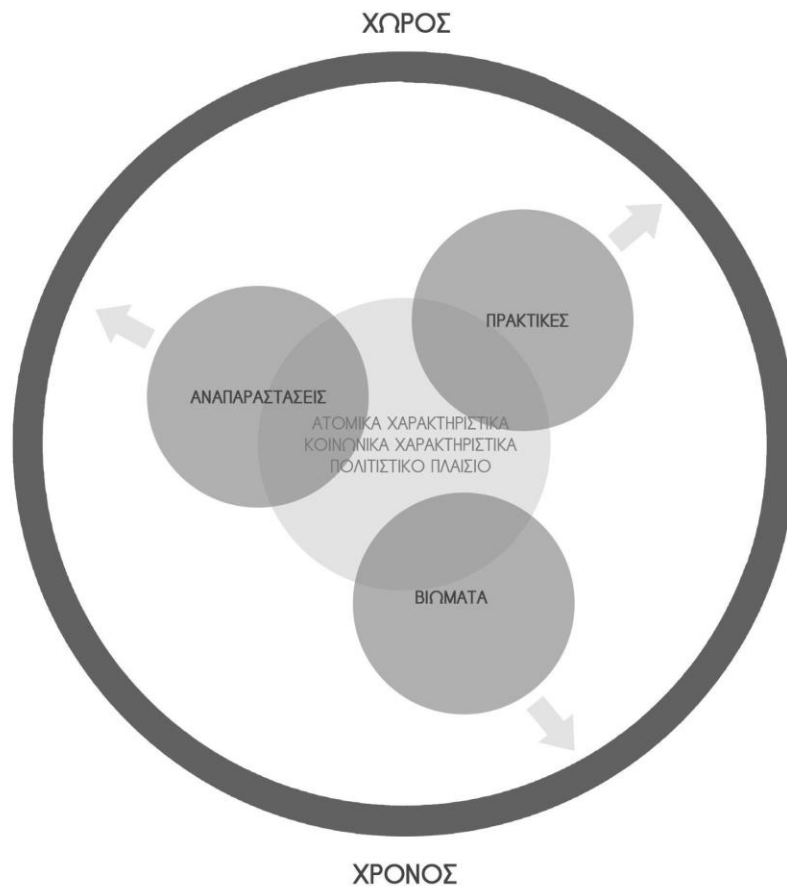
Αυτοί οι τρεις άξονες του χώρου, αλληλοσυγκρουόμενοι περιλαμβάνουν:

- Τις χωρικές πρακτικές για τον υλικό χώρο, δηλαδή τον αντιληπτό χώρο μέσα από την επαφή και την αίσθηση που συνδέεται με την καθημερινή και αστική πραγματικότητα και των αντιφάσεων που προκύπτει από αυτή τη σύνδεση. Είναι ο χώρος της πραγματικότητας και της ρουτίνας, όπως για παράδειγμα ο χώρος των υλικών ροών προς την εργασία, την ιδιωτική ζωή κλπ. Είναι συνεπώς ο απτός χώρος.
- Τις αναπαραστάσεις του χώρου, δηλαδή τις αντιλήψεις, τις οπτικές και τις θεωρήσεις για τον χώρο.
- Τους χώρους της αναπαράστασης, τους βιωμένους χώρους που εμπεριέχουν τους συμβολισμούς της κοινωνικής ζωής όπως τους αντιλαμβάνονται τα άτομα μίας πόλης για παράδειγμα, με τις εικόνες, τα συναισθήματα και τις φαντασιώσεις που έχουν για αυτούς.³⁴

³² Εισήγηση στο πλαίσιο του 1ου κύκλου Σεμιναρίων Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας, Ένας απολογισμός στο έργο του Henri Lefebvre - Ρούλη Λυκογιάννη / 2012 σελ.2

³³ Henri Lefebvre, 1974, *The Production of Space*, Oxford: Blackwell

³⁴ Η παραπάνω θεωρία εξετάζεται μέσα από πολλαπλές οπτικές. Ο Lefebvre αντλεί την γνώση από τη φιλοσοφία και τις σκέψεις των Χέγκελ, Μαρξ, Νίτσε και Φρόυντ ενώ ταυτόχρονα έχει βαθιές επιρροές από την ποίηση, την τέχνη, το τραγούδι και τις επαφές του με σουρεαλιστές.

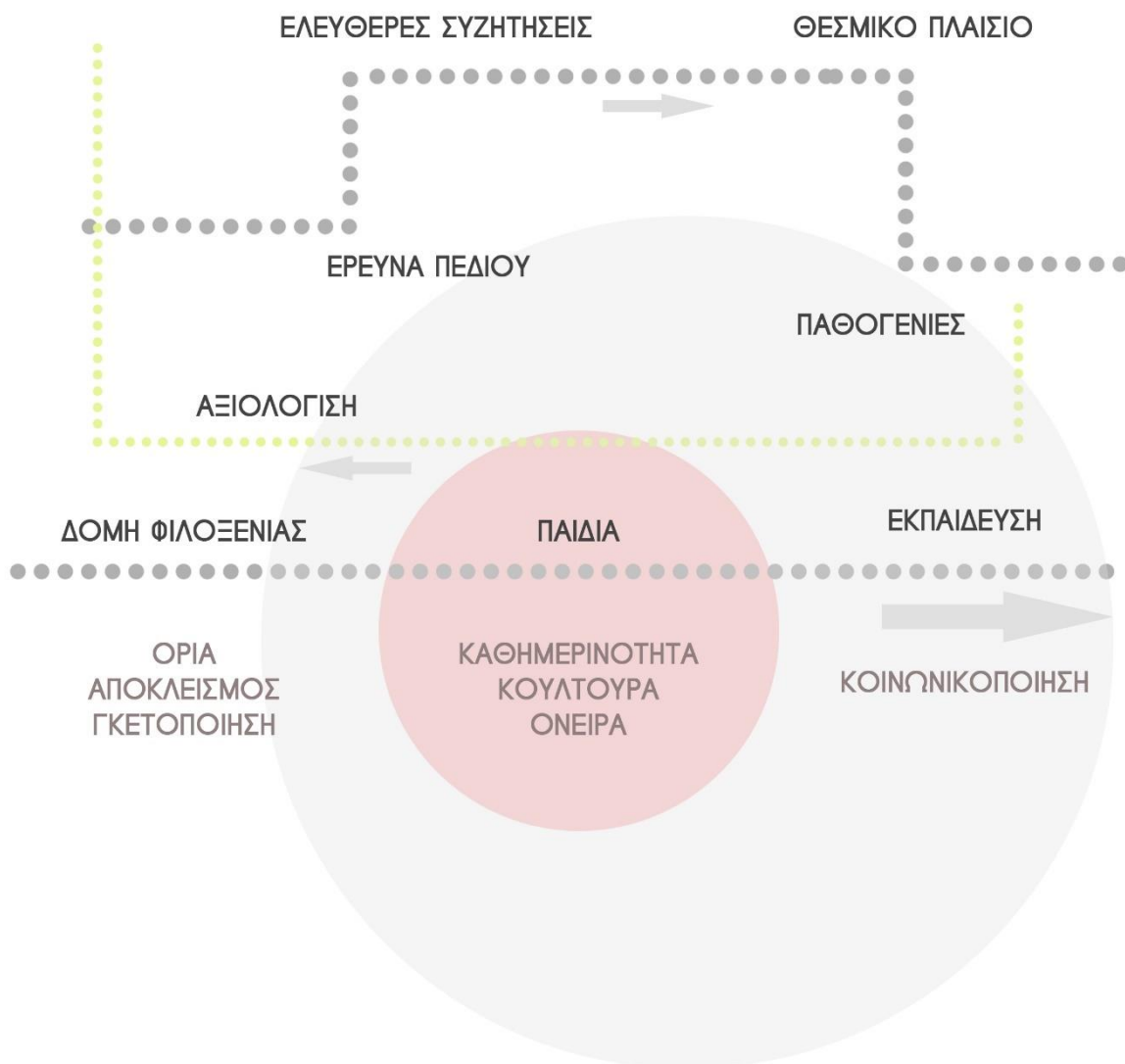
Η καθημερινότητα του χώρου

πηγή: Ιδία επεξεργασία

Με αφετηρία τη θεώρηση για το χώρο του Henri Lefebvre ο David Harvey³⁵ πραγματοποιεί μία λίγο διαφορετική τριμερή διαίρεση στην οποία περιλαμβάνει τον απόλυτο χώρο, τον σχετικό χώρο και τον σχεσιακό χώρο. Ο απόλυτος χώρος μεταφράζεται ως ο χώρος των απτών αντικειμένων, της ύλης και της δομής, σταθερός και οριοθετημένος. Ο σχετικός χώρος, είναι αυτός που μπορεί να κατανοηθεί μέσω της συσχέτισης των πραγμάτων που τον συνθέτουν, θέτοντας έτσι ένα πλαίσιο αναφοράς σχετικό με τον παρατηρητή αλλά και με τον χρόνο. Ο σχεσιακός χώρος, αποτελεί τις σχεσιακές αντιλήψεις του χώρου, είναι δηλαδή ο χώρος που εμπεριέχει όλες εκείνες τις εξωτερικές επιδράσεις που με συγκεκριμένες διαδικασίες παράγουν τα δικά τους χωρικά πλαίσια.

³⁵ David Harvey, 2005, Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development

Στην παρούσα έρευνα η προσέγγιση του χώρου (δομή φιλοξενίας - πόλη Καβάλας) καθώς και η προσέγγιση της καθημερινότητας θα οργανωθούν σε τρεις αλληλοτροφοδοτούμενους άξονες διερεύνησης. Ο πρώτος αφορά στη βιβλιογραφική επισκόπηση που βοήθησε στην οργάνωση των ερευνητικών προβληματισμών, περιλαμβάνοντας μία εννοιολογική θεώρηση του χώρου και του παιδιού μέσα σε αυτόν. Στον δεύτερο εξετάζονται οι καθημερινότητες των παιδιών του κέντρου φιλοξενίας, λαμβάνοντας υπόψη την υλικότητα των συνόρων της δομής, στοχεύοντας στην κατανόηση της ζωής εντός και εκτός κέντρου, επιχειρώντας μία προσέγγιση που δίνει προτεραιότητα στα ίδια τα παιδιά και τις εμπειρίες τους. Τέλος, ο τρίτος άξονας εκτείνεται πέρα από τα σύνορα της δομής, εστιάζοντας στις δυνατότητες συνύπαρξης των παιδιών με βασικό παράγοντα την εκπαίδευση.

Διάγραμμα μεθοδολογίας

πηγή: Ιδία επεξεργασία

4. Κέντρα ‘φιλοξενίας’

Η δομή φιλοξενίας ως χώρος

Οι Δομές βρίσκονται στην ενδοχώρα και παρέχουν προσωρινή διαμονή σε πολίτες τρίτων χωρών ή ανιθαγενείς οι οποίοι έχουν υποβάλει αίτημα διεθνούς προστασίας στο έδαφος της Ελληνικής Επικράτειας. Φιλοξενούν επίσης μέλη της οικογένειας των αιτούντων διεθνούς προστασίας, καθώς και ασυνόδευτους ή μη, ανηλίκους, και όσους ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμού.

Οι Δομές παρέχουν ένα σταθερό πλαίσιο διαμονής που καλύπτει όχι μόνο τις βασικές βιοτικές και κοινωνικές ανάγκες των φιλοξενουμένων, αλλά και τις παιδαγωγικές και μαθησιακές ανάγκες αυτών. Στις Δομές οι διαμένοντες τελούν υπό καθεστώς ελεύθερης διαβίωσης με την υποχρέωση να τηρούν τους εσωτερικούς κανονισμούς προκειμένου να μην παρεμποδίζεται η εύρυθμη λειτουργία της Δομής.

Οι υπηρεσίες που προσφέρονται αφορούν στη στέγαση και σίτιση, την ενημέρωση και πληροφόρηση των φιλοξενουμένων για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις στη χώρα υποδοχής, την ψυχοκοινωνική υποστήριξή τους, τη διευκόλυνση της πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας, την παροχή βασικών ειδών ατομικής υγιεινής, ένδυσης και υπόδησης, την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας καθώς και την πρόσβαση σε προγράμματα εκπαίδευσης και ανάπτυξης δεξιοτήτων.

Οι φιλοξενούμενοι στις Δομές οφείλουν να αποχωρήσουν από αυτές εντός προθεσμίας τριάντα (30) ημερών από την επίδοση σε αυτούς της απόφασης αναγνώρισης παροχής καθεστώτος διεθνούς ή επικουρικής προστασίας. Στην περίπτωση των ασυνόδευτων ανηλίκων η προαναφερόμενη προθεσμία ξεκινά από την ενηλικίωσή τους.³⁶

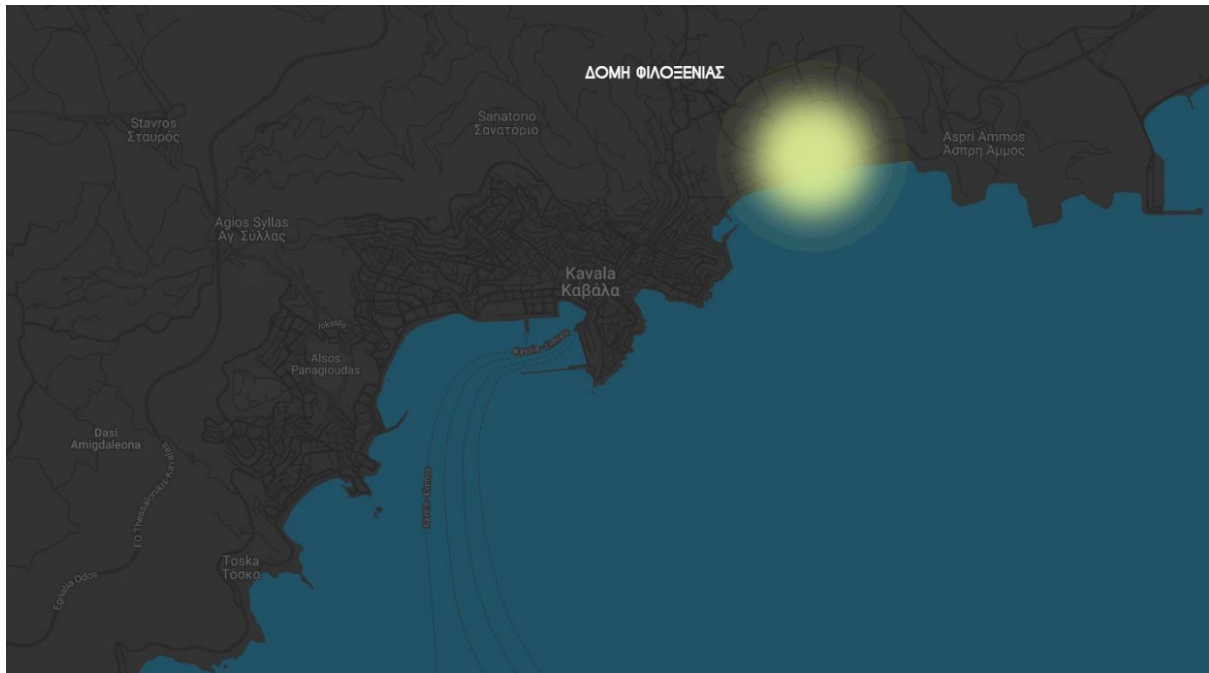
Αυτή η θεσμική περιγραφή του χώρου των δομών και της λειτουργίας τους, φαίνεται να απέχει αρκετά από την πραγματικότητα. Αν κανείς αναλογιστεί τι συμβαίνει στην δομή του Ελαιώνα στην Αθήνα και τον τρόπο που σταματάει η λειτουργία της ή σε άλλες δομές φιλοξενίας της επικράτειας και ποιες συνθήκες διαβίωσης επικρατούν μπορεί εύκολα να καταλάβει πως οι ισχυρισμοί αυτοί των επίσημων αρχών είναι ανακριβείς.

Στην πόλη της Καβάλας, το πρώην - εγκαταλελειμμένο στρατόπεδο Ασημακοπούλου, επιλέχθηκε ως χώρος που θα φιλοξενήσει πρόσφυγες στα πλαίσια της διαχείρισης της μεταναστευτικής και προσφυγικής κρίσης.

Ο νομός Καβάλας γεωγραφικά τοποθετείται στο νοτιοανατολικό τμήμα της Μακεδονίας και βρίσκεται ανάμεσα στους ποταμούς Νέστο ανατολικά (όπου αποτελεί το σημαντικότερο υδάτινο ρεύμα του νομού) και Στρυμόνα δυτικά, οι οποίοι διαμορφώνουν τα φυσικά όρια του νομού. Καταλαμβάνει συνολική έκταση 2.111 τ.χλμ. και συνορεύει δυτικά με τον νομό Σερρών, νοτιοδυτικά με το νομό Δράμας, βορειοανατολικά με το νομό Ξάνθης, ενώ στο νότιο τμήμα του βρέχεται από το Θρακικό Πέλαγος. Η πρωτεύουσα του νομού είναι η πόλη της Καβάλας, με

³⁶ Ελληνική Δημοκρατία, Υπ. Μετανάστευσης και ασύλου, Δομές Φιλοξενίας / Προσωρινής Υποδοχής, <https://migration.gov.gr/ris/perifereiakes-monades/domes> (τ.π. 08/2022)

μόνιμο πληθυσμό 54.027 κατοίκους, ενώ ο συνολικός πληθυσμός του δήμου Καβάλας είναι περίπου 70.501 κάτοικοι (σύμφωνα με την απογραφή του 2011).

η Καβάλα

πηγή: Ιδία επεξεργασία

Η διαμόρφωση του εδάφους της ευρύτερης περιοχής χαρακτηρίζεται από ορεινές και δύσβατες εκτάσεις ενώ παρουσιάζουν ενδιαφέρον τα ποικιλόμορφα ανοίγματα που σχηματίζονται προς τη θάλασσα. Στο ανάγλυφο του νομού κυριαρχούν τρεις μεγάλοι ορεινοί όγκοι: στο δυτικό τμήμα [στα όρια με το νομό Σερρών] το όρος Παγγαίο, στο βορειοανατολικό τμήμα [στα όρια με τους νομούς Δράμας και Ξάνθης] τα όρη της Λεκάνης και στο νοτιοδυτικό τμήμα [απέναντι και παράλληλα με το Παγγαίο όρος] το όρος Σύμβολο. Μεταξύ αυτών ή στα όρια τους σχηματίζονται οι πεδινές εκτάσεις του νομού. Η εναλλασσόμενη γεωφυσική μορφή με τις δύσκολες προσβάσεις ευνόησε τη δημιουργία ενός δικτύου μικρών ή μεσαίων πληθυσμιακών συγκεντρώσεων και διαμόρφωσε ορισμένες προνομιούχες περιοχές, όπου εντοπίστηκαν πυκνώσεις των ανθρώπινων εγκαταστάσεων και των εκμεταλλεύσιμων εδαφών.

Η γεωγραφική χωροθέτηση της Καβάλας, ορίζεται στα βόρεια από τις άδενδρες και πετρώδεις εξάρσεις του Συμβόλου όρους [με ύψους περ. 500–550μ.]. Η συνεχής και δύσβατη οροσειρά, διαπερνά την πόλη σε δύο σημεία [βορειοδυτικό και βορειοανατολικό άκρο]. Μεταξύ του όρους Συμβόλου και της θάλασσας, εκτείνεται η αμφιθεατρική περιοχή και μια βραχώδης απόληξη του όρους που εισχωρεί στη θάλασσα [Λαζαρίδης, 1969 σ: 16]. Στην ένωση της χερσονήσου με την αμφιθεατρική περιοχή, διαμορφώθηκε ένα σημαντικό, φυσικό, ελεγχόμενο πέρασμα, που χωρίζει αλλά συγχρόνως συνδέει την ανατολή με τη δύση. Η προνομιακή και στρατηγική θέση αυτής της χερσονήσου, σ' ένα σταυροδρόμι χερσαίων και θαλάσσιων

φυσικών οδών, δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για τη συνεχή κατοίκησή της και επέδρασε καθοριστικά στη διαμόρφωση και τη λειτουργία της πόλης ³⁷.

Η ιστορία της πόλης ξεκινά από την αρχαιότητα με την ονομασία Νεάπολις [7^{ος} αι. π.Χ.- 9^{ος} αι. μ.Χ.]. Κατά τη βυζαντινή περίοδο ονομάστηκε Χριστούπολις [9^{ος} αι. μ.Χ.- 14^{ος} αι. μ.Χ.] και στη συνέχεια επί οθωμανικής κατοχής ονομάστηκε Καβάλα [14^{ος} αι. μ.Χ.- σήμερα]. Οι περισσότερες πληροφορίες που αφορούν την αρχαία και βυζαντινή περίοδο αντλήθηκαν κυρίως από γραπτές πηγές, καθώς τα περισσότερα μνημεία που έχουν απομείνει σήμερα είναι της οθωμανικής περιόδου. Η Νεάπολη υπήρξε αποικία της Θάσου, γύρω στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ.³⁸. Η θέση της είχε στρατηγική και οικονομική σημασία, που δεν ήταν δυνατόν να ξεφύγει από την διορατικότητα των Θασίων, οι οποίοι ήθελαν να αποκτήσουν βάσεις ώστε να βρίσκουν διέξοδο τα εμπορεύματα τους. ³⁹

Το 926 μ.Χ., ανακατασκευάστηκαν τα τείχη της πόλης, καθώς τα παλαιά είχαν υποστεί μεγάλες φθορές από τα χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Το 1185, η πόλη πυρπολήθηκε και καταστράφηκε από τους Νορμανδούς.⁴⁰ Κατά την ύστερη Βυζαντινή περίοδο και συγκεκριμένα το 1391, καταλήφθηκε από τα στρατεύματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τρεις δεκαετίες μετά την κατάληψη της πόλης από τους Οθωμανούς, το 1425, κατασκευάστηκε φρούριο στην περιοχή της χερσονήσου όπου βρισκόταν η ακρόπολη, με σκοπό τον έλεγχο της περιοχής και την άμυνα απέναντι στους πειρατές και τους Βενετούς.⁴¹ Για ένα διάστημα [ενός μήνα] κατακτήθηκε από τους Βενετούς. Στην συνέχεια, οι Τούρκοι ξανακυριεύσαν την πόλη, η οποία μετονομάστηκε με το σημερινό όνομα της, Καβάλα.⁴²

Τα κέντρα κράτησης ξεκίνησαν μαζικά να εμφανίζονται παράλληλα με την κορύφωση της οικονομικής κρίσης στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, σε όλη την ελληνική επικράτεια, ως "προπαρασκευαστικός" χώρος και κυρίως χώρος ελέγχου για τους πρόσφυγες / μετανάστες που εισέρχονται στη χώρα. Όπως ήδη αναφέρθηκε το δικό μου ενδιαφέρον θα επικεντρωθεί στο κέντρο φιλοξενίας της Καβάλας.

Η Καβάλα έχει παράδοση στην ενσωμάτωση προσφυγικού πληθυσμού, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή [1922] και την επακόλουθη ανταλλαγή πληθυσμών [1923-24], η πόλη κατοικήθηκε από πολυπληθή κύματα Ελλήνων προσφύγων από την Ανατολική Θράκη, την Ανατολική Ρωμυλία και τη Μικρά Ασία [συνολικός αριθμός προσφύγων 27.500 άτομα]. Αρχικά, φιλοξενήθηκαν σε παλιά καπνομάγαζα και πρόχειρους οικίσκους. Αργότερα όμως, δημιουργήθηκαν νέες συνοικίες στην πόλη,

³⁷ Αικατερίνη Στεφανίδου, 1991 *Η πόλη - λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας Πολεοδομική διερεύνηση 1391-1912*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, σελ.19

³⁸ Κ. Χιόνης, 2000, *Συνοπτική ιστορία της πόλης Καβάλας των Φιλιππων και της Θάσου*, Καβάλα 2000 σελ.13

³⁹ Δ. Λαζαρίδης, 1969, *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου. Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα*, Αθήνα, σελ.14

⁴⁰ Η απελευθέρωση της Καβάλας, www.kavala.pkteam.gr (τ.π. 06/2022)

⁴¹ Παλιά πόλη «Παναγία» - Φρούριο, www.kavalagreece.gr (τ.π. 06/2022)

⁴² Κ. Μέρτζιος, 2007, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*. Εκδ: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα, σελ.27

ενώ κάποιοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις οθωμανικές κατοικίες της Παναγίας. Το προσφυγικό στοιχείο προσέφερε στην πόλη τη μεγάλη πολιτιστική του παράδοση και ταυτόχρονα αποτέλεσε την κινητήρια παραγωγική δύναμη της Καβάλας, οδηγώντας την σε μεγάλη οικονομική ανάπτυξη με κύριο μοχλό την καπνοκαλλιέργεια και το καπνεμπόριο. Με τη δράση τους, οι καπνεργάτες αποτέλεσαν σημαντικό στοιχείο για την ανάπτυξη διαδοχικών συνδικαλιστικών αγώνων που υποχρέωσαν τους καπνεμπόρους να βελτιώσουν τις συν-θή-κες εργασίας και τις αποδοχές των εργατών. Η τετραετία 1928-1932 υπήρξε η πιο “λαμπρή” περίοδος για την Καβάλα, όταν οικοδομήθηκαν μεγάλα έργα όπως το λιμάνι, το δίκτυο ηλεκτροφωτισμού, οι αναδασώσεις και τα νέα σχολικά κτίρια.⁴³

Το 2016 αποφασίστηκε πως το εγκαταλειμμένο μέχρι τότε στρατόπεδο Ασημακοπούλου, που βρίσκεται ανατολικά της πόλης της Καβάλας, θα διαμορφωθεί σε χώρο φιλοξενίας για γυναίκες πρόσφυγες και τα παιδιά τους, προκαλώντας αντιδράσεις στην κοινωνία της πόλης, που είχαν ως επιχείρημα την υποβάθμιση της περιοχής και την αύξηση της παραβατικότητας. Σήμερα, μερικά χρόνια μετά από την εγκατάσταση των προσφύγων στον χώρο, παρατηρείται μία αποδοχή της κατάστασης από τους πολίτες τόσο της περιοχής όσο και της πόλης. Πριν την διεξαγωγή των συνεντεύξεων - συζητήσεων με τα παιδιά που βρίσκονται στη δομή φιλοξενίας, πραγματοποιήθηκε μία σειρά από επισκέψεις, με στόχο την παρατήρηση και την όσο το δυνατόν περισσότερη κατανόηση της καθημερινής ζωής εντός των “τειχών” της δομής.

Η δομή της Καβάλας επιλέχθηκε ως βασικό αντικείμενο της έρευνας καθώς ικανοποιεί μία σειρά από ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά. Χωροταξικά, η δομή βρίσκεται στα όρια του αστικού ιστού, εκεί που αρχίζει να “σβήνει” και να παραχωρεί την θέση του σε λειτουργίες που παραδοσιακά οργανώνονται πέριξ των περιφερειακών αστικών κέντρων της Ελλάδας, όπως βενζινάδικα, μεγαλύτερα πολυκαταστήματα, συνεργεία κλπ. Παρ’ όλα αυτά, λόγω και του μικρού σχετικά μεγέθους της πόλης, η απόσταση της δομής από το κέντρο της δεν είναι μεγάλη.

Ακόμα ένα σημαντικό στοιχείο, αποτέλεσε πως η οργάνωση του χώρου βασίστηκε σε υπάρχον κτιριακό απόθεμα, προσδίδοντας έτσι μία μεγάλη και βασική διαφορά με άλλες δομές φιλοξενίας της χώρας, καθώς στην συγκεκριμένη περίπτωση δεν συναντάμε πρόχειρες κατασκευές, σκηνές, παραπήγματα αλλά ένα διαμορφωμένο (σε σχετικό βαθμό) χώρο, στα κτίρια που μερικά χρόνια πριν φιλοξενούσαν φαντάρους. Παρόμοιες δομές φιλοξενίας υπάρχουν και σε άλλες περιοχές της χώρας, (Κόνιτσα, Δωλιανά, Τσεπέλοβο, Μυρσίνη Ηλείας κ.α.) που βασίστηκαν σε συμπλέγματα κατοίκησης που δεν χρησιμοποιούνταν πια, όπως μεγάλα ξενοδοχεία, παιδικές κατασκηνώσεις, τουριστικά καταλύματα.⁴⁴

⁴³ Η απελευθέρωση της Καβάλας, www.kavala.pkteam.gr (τ.π. 06/2022)

⁴⁴ Belavilas Nikos & Prentou Polina, 2016, The typologies of refugees camps in Greece, [Autonoma]-Towards the collective city. International Conference on Urban Autonomy and the Collective City, 1 & 2 July 2016, Onassis Cultural Center, Athens, σελ. 4

Επιπρόσθετα, η Καβάλα, ως μικρή σχετικά επαρχιακή πόλη, με σημαντική κοινωνική ομοιογένεια, φαίνεται πως παρουσιάζει περισσότερες ευκαιρίες κοινωνικοποίησης καθώς και ευνοϊκότερες συνθήκες συνύπαρξης στον χώρο.

Η έκταση που καταλαμβάνει το πρώην στρατόπεδο Ασημακοπούλου είναι περίπου 120 στρέμματα, χωρίς βέβαια η δομή να χρησιμοποιεί όλη την επιφάνεια. Η πρόσβαση γίνεται από τον κεντρικό οδικό άξονα της πόλης, στην έξοδο προς Ξάνθη. Σημαντικό στοιχείο ακόμη, είναι η πολύ μικρή απόσταση από την θάλασσα και συγκεκριμένα από την παραλία του Περιγιαλίου. Βασικό χαρακτηριστικό του χώρου αποτελεί η μεγάλη απόσταση που παρουσιάζουν οι κτιριακοί όγκοι μεταξύ τους, δημιουργώντας μία αίσθηση υπαίθρου, σε συνδυασμό με το αρκετό πράσινο στοιχείο που βρίσκεται στον χώρο.

η Καβάλα

πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ένα από τα στοιχεία που παρατηρεί κανείς όταν βρεθεί έξω από τον χώρο της δομής φιλοξενίας, είναι το συρματοπλέγμα που έχει τοποθετηθεί στο πάνω μέρος της παλαιάς περίφραξης του πρώην στρατοπέδου. Η σχετικά γυαλιστερή του όψη καταδεικνύει πως τοποθετήθηκε εκεί πρόσφατα και όχι όταν ο χώρος είχε άλλη χρήση. Το παράδοξο της ύπαρξης του όμως έγκειται στην λειτουργία της δομής, καθώς παρότι υπάρχει μία σχετική εποπτεία από εταιρία φύλαξης, η είσοδος και η έξοδος στους διαμένοντες είναι ελεύθερη και τα ανήλικα παιδιά μπαίνουν και βγαίνουν με την ευθύνη των γονιών τους. Το συρματοπλέγμα συνεπώς, προσθέτει ένα στοιχείο παραπάνω από το όριο του τοίχου, καθώς οι πόρτες είναι ανοιχτές προσθέτει ένα συμβολισμό που

βρίσκεται εκεί για να περάσει συγκεκριμένα μηνύματα διαχωρισμού κυρίως στους μη διαμένοντες στη δομή.

Ακόμα, το ίδιο το συρματοπλέγμα, ο πέτρινος φράχτης, τα πρόχειρα φυλάκεια στις παρόλα αυτά ανοιχτές εισόδους, μερικές κάμερες έξω από τα κτίρια των δημόσιων λειτουργιών είναι στοιχεία που υπογραμμίζουν μια διαρκή και απανταχού παρούσα άνωθεν εποπτεία, ώστε υποσυνείδητα να λειτουργεί αποτρεπτικά προς κάθε μη τυπική συμπεριφορά.⁴⁵

Σχετικά με την οργάνωση των λειτουργιών της δομής, όπως παρατηρήθηκαν κατά τις επισκέψεις στον χώρο, υπάρχουν τα περισσότερο πρόχειρα κτίρια τα οποία είναι τα πρώτα που βλέπει κανείς, που παρουσιάζουν έντονο το στοιχείο της προσωρινότητας καθώς στην συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για λυόμενες κατασκευές που φιλοξενούν λειτουργίες υποστηρικτικές, όπως υπηρεσίες ασύλου, υπηρεσίες ταυτοποίησης, φυλάκεια, γραφεία κλπ.

φωτογραφία 1

Αυτή τη "ζώνη" με τα εφήμερα κτίρια, διαδέχονται τα κτίρια του πρώην στρατοπέδου, τα οποία έχουν διαμορφωθεί, σε κατοικίες, που φιλοξενούν οικογένειες. Η τυπολογία τους είναι απλή, προσφέροντας μερικά δωμάτια ανάλογα το μέγεθος της οικογένειας, λουτρό, κουζίνα, τις εισόδους τους εν σειρά, στην όψη του κτιρίου, και μία φαινομενική αυλή - χώρο εκτόνωσης. Από αρχιτεκτονικής άποψης έχει ενδιαφέρον η οικειοποίηση του μικρού χώρου της αυλής, καθώς ανάλογα με τις προσπάθειες των

⁴⁵ Κωνσταντίνα Θεοδώρου, 2014, Υιοθεσίες δημοσίου χώρου, Αρχιτέκτονες, 11, Απρίλιος, σελ. 6

ενοίκων, παρουσιάζονται πρόχειρες κατασκευές όπως σκιάστρα από πανιά, μικρά ιδιότυπα καθιστικά, από ανομοιόμορφες καρέκλες, ακόμα και μικρά κηπάκια, τα οποία χρησιμοποιούν για να φυτεύουν λαχανικά για τις ανάγκες του νοικοκυριού. Συνθέτοντας έτσι ένα ανομοιόμορφο μωσαϊκό λειτουργιών της εκάστοτε αυλής, που προσδίδει χρώμα και χαρακτήρα, καθώς έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την μονοτονία της αυστηρής και μονόχρωμης όψης των κτιρίων.

φωτογραφία 2

φωτογραφία 3

Τα κτίρια αυτά αποτελούνται συνήθως από πέντε με έξι κατοικίες, ενώ στα κενά μεταξύ τους διαμορφώνονται μεγάλα παρτέρια. Στο μεγαλύτερο κενό που προκύπτει, διαμορφώνεται και ένας χώρος που εμφανίζει τα χαρακτηριστικά πλατείας, την οποία χρησιμοποιούν τα παιδιά της δομής για να παίζουν. Στον συγκεκριμένο χώρο υπάρχουν επίσης κάποια παγκάκια, καθώς και διάφορες συστάδες από καρέκλες που μαρτυρούν την ύπαρξη κοινωνικοποίησης κατά τις ώρες που το επιτρέπει ο ήλιος. Τόσο χωροθετικά, όσο και λειτουργικά, ο κενός αυτός χώρος φαίνεται να λειτουργεί σαν την πλατεία της μικρής αυτής κοινωνίας.

φωτογραφία 4

φωτογραφία 5

Περπατώντας κανείς στον χώρο της δομής, επισημαίνει χαρακτηριστικά και πρακτικές οργάνωσης της καθημερινότητας. Θα δει ταμπέλες από χαρτόνι και γραμμένες με το χέρι για τον τσαγκάρη, για τον ράφτη και άλλα επαγγέλματα που επιβιώνουν σε αυτό το μωσαϊκό από ψυχές. Η προσπάθεια για μία σχετική κανονικότητα βρίσκεται παντού, ξεπροβάλλοντας συνεχώς όσο κάποιος παρατηρεί.

φωτογραφία 6

Ανατολικά και περισσότερο μακριά από την είσοδο της δομής, υπάρχουν τα κτίρια με τον δημόσιο χαρακτήρα, που φιλοξενούν τα γραφεία των υπαλλήλων, το δημοτικό σχολείο και το νηπιαγωγείο, τα οποία κατά το 2022 σταμάτησαν την λειτουργία τους καθώς πλέον ο πληθυσμός της δομής δεν επαρκεί για να υποστηρίξει θεσμικά την ύπαρξή τους. Όπως μαρτυρούν τα στοιχεία ο πληθυσμός της δομής φιλοξενίας Καβάλας μειώνεται συνεχώς, με στόχο την οριστική διακοπή της λειτουργίας του τα επόμενα χρόνια. Αυτό συμβαίνει καθώς οι κάτοικοι του Στρατοπέδου Ασημακοπούλου μεταφέρονται σε άλλες δομές της χώρας ή καταφέρνουν να πάρουν τα απαραίτητα έγγραφα και να ταξιδέψουν προς τη Δυτική Ευρώπη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στον χώρο, παρουσιάζουν μερικοί μεγάλοι οργανωμένοι κήποι, οι οποίοι με πρωτοβουλία του διοικητή της δομής κ. Δημήτρη Ρέμου, διαμορφώθηκαν από τους ίδιους τους διαμένοντες, με σκοπό την καλλιέργεια λαχανικών και απώτερο στόχο τόσο την καθημερινή ενασχόληση, όσο και την αποκόμιση ενός μικρού κέρδους. Σύμφωνα με τον κ. Ρέμο η δραστηριότητα αυτή τους βοήθησε σε πολλαπλά επίπεδα, καθώς τους προσέφερε δυνατότητες

κοινωνικοποίησης με τους υπόλοιπους κατοίκους, οικειοποίησης του χώρου, αλλά και μιας βιωματικής αντίληψης της ζωής σε κανονικό ρυθμό.

φωτογραφία 7

Αόρατα Όρια

Σύμφωνα με τη Massey, ο χώρος είναι η σφαίρα της δυνατότητας να υπάρξει πολλαπλότητα, είναι η σφαίρα στην οποία συνυπάρχουν ξεχωριστές τροχιές, είναι η σφαίρα της πιθανότητας να υπάρχουν περισσότερες από μια φωνές.⁴⁶ Ιδιαίτερα η πόλη είναι ένα τεράστιο ετερογενές περιβάλλον, όπου σχεδόν ο καθένας μπορεί να βρει άλλους με όμοια ενδιαφέροντα, όπου μπορούν να υπάρξουν διαφορετικές ταυτότητες.⁴⁷ Σύμφωνα με το ανθρωπογεωγραφικό λεξικό⁴⁸ ως «πολυπολιτισμικότητα» εννοείται «η πολιτική που υποστηρίζει το δικαίωμα διαφορετικών πολιτισμικών και εθνοτικών ομάδων να παραμείνουν διακριτές και να μην αφομοιωθούν από την επικρατούσα τάση των κυρίαρχων πολιτισμικών ομάδων».

⁴⁶ Doreen Massey, 1999, *Power- Geometries and the Politics of Space-Time: Hettner-Lecture 1998*, Department of Geography, University of Heidelberg, Germany

⁴⁷ Chris Booth, Jane Darke, Susan Yeandle (eds). 1996, *Changing places: women's lives in the city*, P. Chapman, London

⁴⁸ R.J. Johnston, Derek Gregory & David M. Smith, 1994, *The dictionary of HUMAN GEOGRAPHY*, Blackwell Publishers Ltd, Third Edition, Oxford, UK, p. 399

Το ιδιωτικό και το δημόσιο δεν είναι μόνο χωρικές έννοιες. Το δημόσιο αναφέρεται δημόσιο χώρο της πόλης, αλλά και στους κοινωνικούς θεσμούς και σχέσεις που τον προσδιορίζουν και συγκρούονται μέσα σ αυτόν (εργασία, εκπαίδευση, πολιτική, ελεύθερος χρόνος κ.α) στη συγκρότηση μίας δημόσιας σφαίρας, όπου διαμορφώνονται ατομικές και συλλογικές ταυτότητες και χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη: αυτονομία, ισότητα, δημόσια παρουσία, αντιπροσώπευση, πρόσβαση σε πόρους και σε μία σειρά από δικαιώματα. ⁴⁹

Οι άνθρωποι που φιλοξενούνται στη δομή προέρχονται κατά κύριο λόγο από το Αφγανιστάν και το Ιράκ συνθέτοντας έτσι ένα κοινωνικό ιστό, με διαφορετικές ιστορικές, τοπολογικές και θρησκευτικές καταβολές. Εδώ, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, πρέπει να τονίσουμε πως ο όρος μετανάστης και πρόσφυγας δεν αποτελεί μία καθολική, διαμορφωμένη και ομοιογενή κατηγορία ανθρώπων. Αντίθετα, τα ζητήματα του φύλου, της διαφορετικής εθνικότητας καθώς και των συγκεκριμένων χρονικών και χωρικών συνθηκών της κατάστασης του πρόσφυγα και του μετανάστη νοηματοδοτεί εντελώς διαφορετικά τη σχέση του τόσο με τον χώρο όσο και με τα υπόλοιπα μέλη του χώρου αυτού. Μπορεί η τοποθέτηση τους σε έναν κοινό τόπο και ίσως η κοινή τους πεποίθηση για ένα καλύτερο αύριο, πολλές φορές να είναι και τα μόνα κοινά σημεία μεταξύ τους. Στην συγκεκριμένη δομή φιλοξενίας, η θρησκευτική ταυτότητα μοιάζει να λειτουργεί καθοριστικά στην κοινωνικοποίηση και στις μεταξύ τους σχέσεις, ενώ επίσης στη συντριπτική τους πλειονότητα δεν μιλούν την Αγγλική γλώσσα, οπότε η επικοινωνία τους περιορίζεται σε ομόγλωσσα άτομα.

Ο δημόσιος χώρος μπορεί να είναι δομημένος και να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές επαφές με το να λειτουργεί ενάντια στην τάση της κοινωνικής κατηγοριοποίησης να χωρίζει, να ταξινομεί την κοινωνία σε διακεκριμένες ομάδες. Ο χώρος μπορεί να επανενώνει ό,τι η κοινωνία διαχωρίζει⁵⁰

Ένα ιδιαίτερα σημαντικό πρόβλημα των προσφύγων, σύμφωνα με τα λεγόμενα τόσο των ίδιων όσο και των εργαζόμενων, αναδεικνύεται η αδυναμία απόδειξης των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων τους. Στη συντριπτική πλειοψηφία, και λόγω της μη οργανωμένης αναχώρησης από τον τόπο τους, δεν έχουν καταφέρει να πάρουν μαζί τους οποιοδήποτε έγγραφο (ταυτότητες, διαβατήρια, τίτλοι σπουδών κλπ). Επίσης εκτός των θεωρητικών γνώσεων ενός ατόμου, υπάρχουν δεξιότητες οι οποίες δεν πιστοποιούνται με έγγραφα καθώς έχουν αποκτηθεί εμπειρικά, διάφορα επαγγέλματα χειρωνακτικής φύσεως, όπως ξυλουργός, χτίστης και πολλά άλλα. Συνεπώς, υπήρξε η ανάγκη αποσαφήνισης και καταγραφής των δεξιοτήτων των ανθρώπων αυτών. Έγινε μία προσπάθεια στην δομή να καταγραφούν τυπικές και άτυπες δεξιότητες, όμως η

⁴⁹ Ντίνα Βαΐου, 2002, *Δημόσιο/ιδιωτικό. Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμοί στην πόλη*, Αρχιτέκτονες, 34, Ιούλιος/Αύγουστος, σελ. 71

⁵⁰ B. Hillier & J. Hanson, 1984, *The social logic of space*, Cambridge, Cambridge University Press, σελ. 265

αδυναμία πρόσβασης σε εκπαιδευτικά κέντρα, λόγω γεωγραφικού αποκλεισμού αλλά και των οικονομικών συνθηκών δυσκολεύει αυτό το εγχείρημα.

Στις συζητήσεις που έγιναν με τον κ. Ρέμο, επισήμανε τον προσωπικό του στόχο να καταφέρει να ξεπεράσει τον γραφειοκρατικό κυκεώνα και να εκδώσει ΑΜΚΑ, ΑΜΑ και ΑΦΜ σε όλους τους κατοίκους της δομής, διαδικασία που καθυστερεί αρκετά. Αποτέλεσμα αυτού, είναι η αναζήτηση εργασίας να αποτελεί μία πολύ δύσκολη και χρονοβόρα διαδικασία, όταν αναλογιστεί κανείς και τα ήδη υψηλά ποσοστά ανεργίας της Ελλάδας, την κατά φύλο διάρθρωση της με τη συγκέντρωση γυναικών σε περισσότερο επισφαλείς θέσεις εργασίας, και την αβεβαιότητα που επιφέρει η αναμονή των μεταναστών /προσφύγων για πράσινη κάρτα.

Στην περιφέρεια της Καβάλας υπάρχει μεγάλη προσφορά εποχικής εργασίας, κυρίως στον τομέα της ελαιοπαραγωγής καθώς και της γενικότερης αγροτικής καλλιέργειας. οι πρόσφυγες του κέντρου που κατάφεραν να εκδώσουν τα απαραίτητα έγγραφα, απασχολούνται στα επαγγέλματα αυτά. Όπως μας αναφέρει ο κ. Ρέμος η διαδικασία ξεκίνησε δειλά, αναπτύχθηκε όμως σε μείζονας σημασίας στόχο της καθημερινότητας τους στην Καβάλα προσφέροντάς τους διεξόδους όχι μόνο βιοποριστικούς, αλλά και κοινωνικοποίησης και ένταξης στην πόλη. Συνεπώς η έκδοση ΑΜΚΑ/ΑΜΑ/ΑΦΜ αναδείχθηκε ως πρωταρχικός στόχος της διοίκησης του κέντρου.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να επισημανθεί, πως στην συγκεκριμένη δομή αλλά και σε άλλες οι αντίστοιχες πρωτοβουλίες ξεκινούν από την ιδεολογία, τη θέληση και τα κουράγια ατόμων σε θέσεις κλειδιά, χωρίς να υπάρχει η αντίστοιχη κυβερνητική πρόθεση, τουναντίον φαίνεται πως η πολιτική επιλογή είναι αυτή της απόλυτης αδιαφορίας, προσθέτοντας επιπλέον οριοθετήσεις και αποκλεισμούς. Όπως αναφέρει ο Νίκος Κουραχάνης «Από την ανάλυση και τα δεδομένα που παρατηρήθηκαν προκύπτει ότι οι πολιτικές που αναπτύσσονται την τελευταία πενταετία για την στέγαση αιτούντων άσυλο και προσφύγων στην Ελλάδα, υπηρετούν περισσότερο το ευρύτερο σχέδιο της αποτροπής των προσφυγικών εισροών, παρά την κοινωνική τους υποστήριξη»⁵¹

Συζητήσεις καθημερινότητας

Η οργάνωση ενός δικτύου συναναστροφής εντός του κέντρου, οριοθετούνταν κυρίως με ηλικιακά χαρακτηριστικά καθώς και ανάλογα του φύλου. Αντίθετα με το τι συνέβαινε στους ενήλικες, τα παιδιά συναναστρέφονταν και έπαιζαν μαζί, δηλαδή τα κορίτσια έκανα παρέα με κορίτσια παρόμοιας ηλικίας που προέρχονταν από την ίδια χώρα. Ωστόσο σε μερικές περιπτώσεις που τα ελληνικά που μαθαίνουν στο σχολείο μπορούσαν να σχηματίζουν λέξεις, το "εμπόδιο" της διαφορετικής καταγωγής φαινόταν να καταρρίπτεται και παιδάκια από διαφορετικές χώρες έπαιζαν παρέα. Οι

⁵¹Νίκος Κουραχάνης 2020, *Η στέγαση των προσφύγων ως συνιστώσα μιας κατασταλτικής μεταναστευτικής πολιτικής*, περιοδικό: Misfit. Ιδέες παράξενες - Πρόσφυγες camps και ΜΚΟ, Τεύχος 1, σελ. 61

δραστηριότητες εκτός των φυσικών ορίων της δομής, αν δεν αφορούσαν το σχολείο, ήταν κυρίως συνυφασμένες με λειτουργικές ανάγκες. Η Solly από το Ιράκ μας ανέφερε πως διασκεδάζει να πραγματοποιεί τις αγορές της οικογένειας από τα καταστήματα της γειτονιάς πέριξ της δομής και είναι μία από τις αγαπημένες ασχολίες της καθημερινότητας της.

Υπήρχαν ωστόσο παιδιά, κυρίως αγόρια, τα οποία είχαν κοινωνικές συναναστροφές στην πόλη, πήγαιναν για κολύμπι στην παραλία που βρίσκεται στην περιοχή ενώ έπαιρναν μέρος και σε αθλητικές δραστηριότητες όπως το ποδόσφαιρο και το μπάσκετ.

Οι συζητήσεις επίσης ανακάλυψαν ένα βασικό χαρακτηριστικό που υπερβαίνει την χώρα καταγωγής, το φύλο και την ηλικία. Η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών, εμφάνισαν ως στόχο την φυγή από την Ελλάδα και την προσπάθεια τους να εγκατασταθούν σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης -στη Γερμανία κατά κύριο λόγο. Προέκυψε ως κοινός τόπος, πως η χώρα μας δεν αποτελούσε ποτέ προορισμό εγκατάστασης, αλλά σκαλοπάτι για την μετέπειτα ζωή τους. Η Ελλάδα ήταν για αυτά τα παιδιά μία διαδικασία ταυτοποίησης και αποσαφήνισης της γραφειοκρατίας, που όταν τελειώσει θα τους παρέχει το εισιτήριο για μία περισσότερο οργανωμένη χώρα, όπως δήλωσαν. Το στοιχείο της προσωρινότητας συνεπώς, ήταν πολύ σημαντικό για αυτά τα παιδιά, τα οποία πολλές φορές δεν μπορούσαν να κατανοήσουν γιατί είναι τόσο χρονοβόρες αυτές οι διαδικασίες. Ήταν κοινός τόπος για τα παιδιά, πως η αναμονή για την ολοκλήρωση των διαδικασιών ήταν το βασικό πρόβλημα της οικογένειας τους. Πολλά ανέφεραν πως παρ' ότι τους αρέσει το σχολείο δεν βλέπουν τον λόγο να μάθουν ελληνικά, καθώς δεν έχουν σκοπό να παραμείνουν στην χώρα μας, άρα τους είναι αχρείαστα.

Ακόμη ένας ιδιαίτερα ενδιαφέρον άξονας στον οποίο κατεύθυναν τις συζητήσεις τα παιδιά, ήταν ο χώρος της δομής και ο ρόλος που διαδραματίζει. Πως αναπαρίσταται ο χώρος της δομής για ένα παιδί; Ποια είναι η πρώτη εντύπωση και πως παρουσιάζεται μέσα από την δική τους οπτική; Οι απαντήσεις ήταν αρκετά διαφορετικές και ήταν σχεδόν πάντα συσχετιζόμενες με το ταξίδι. Όταν το ταξίδι πέρα από επίπνοο και εξαντλητικό ήταν και επικίνδυνο, ο χώρος της δομής φάνταζε περισσότερο "κανονικός". Σε πολλές συζητήσεις ακούστηκε η φράση "σε σχέση με το ταξίδι.." και πολλά από τα παιδιά έκαναν αυτή την σύγκριση του ταξιδιού με την ζωή στη δομή. Ωστόσο η παθογένεια του σκληρού ορίου με την πόλη ήταν αντιληπτή για τα παιδιά. Όπως μας είπε η Rahma ήταν πολύ δύσκολο να αρχίσει να βγαίνει από την δομή χωρίς να νομίζει πως είναι περίεργο που είναι εκτός αυτής. Σχεδόν όλα τα παιδιά παραδέχτηκαν την δυσκολία της προσαρμογής σε έναν χώρο αποκλεισμένο από την ζωή της πόλης. Ακόμα ο Hazrat και η Diana αναφέρθηκαν στο γεγονός πως στο σχολείο παρ' ότι υπάρχουν και άλλα παιδιά από άλλες χώρες, τα παιδιά της δομής ομαδοποιούνται στα μάτια των υπολοίπων μαθητών.

Στην ερώτηση να περιγράψουν με δυο λόγια τη ζωή τους στη δομή και πως νιώθουν, προέκυψαν ποικίλες αναπαραστάσεις. Λέξεις και φράσεις όπως εγκλεισμός,

κράτηση, περιφραγμένος χώρος δημιουργούν συγκεκριμένες οπτικές καθώς και οι προσωρινή κατάσταση, παιχνίδι, σπίτι, επιβάλλουν την αναγκαιότητα μίας διαλεκτικής σκέψης μεταξύ του απόλυτου χώρου και των διαφορετικών ερμηνειών που εξαρτώνται από τις ανθρώπινες εμπειρίες.

Στις συζητήσεις αναδείχθηκε από όλα τα παιδιά, ο ρόλος της εκπαίδευσης. Σχεδόν πάντα η συζήτηση κατέληγε στο σχολείο, στα μαθήματα και στο διάλειμμα. Ακόμη όμως και τα παιδιά το οποία ανέφεραν πως δεν τους αρέσει το σχολείο, και αν δεν τους πίεζε η οικογένεια τους να συνεχίσουν μάλλον δε θα το έκαναν, αναγνώριζαν πως τουλάχιστον ξέφευγαν από τα όρια της δομής, διασκεδάζοντας τουλάχιστον τη διαδρομή από και προς το σχολείο και τις εικόνες που αυτή είχε.

Επίσης η ηλικία σε συνδυασμό με το φύλο επηρέαζε δραματικά την σχέση τους με το σχολείο. Πολλά από τα αγόρια της δομής, είχαν πάει στο σχολείο και όταν έφταναν την ηλικία των 15 χρόνων σταματούσαν και προσπαθούσαν να βρουν κάποια δουλειά στην πόλη. Κατά κύριο λόγο στις λαϊκές αγορές ως πωλητές και κουβαλητές, καθώς πολλές φορές ανέφεραν πως αυτή ήταν η ανάγκη της οικογένειας τους και ένιωθαν πως ήθελαν να βοηθήσουν κι αυτά όπως μπορούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν τα δύο αδέρφια ο Farid και ο Zafar που σταμάτησαν το σχολείο για να καταφέρουν να βρουν μία περιστασιακή εργασία αλλά και να παίζουν ποδόσφαιρο σε μία ομάδα της γειτονιάς.

Τα περισσότερα από τα παιδιά αποκάλυψαν πως τους αρέσει το σχολείο, ωστόσο σχεδόν όλα δυσκολεύονται με την γλώσσα. Όμως ήθελαν να συνεχίσουν και να σπουδάσουν αν τα κατάφεραν. Είχαν αγαπημένα μαθήματα, κυρίως αυτό των μαθηματικών που αποτελεί και κοινή γλώσσα κατά μία έννοια. Η ύπαρξη φιλοδοξιών και ονείρων είναι ένα πολύ σημαντικό στοιχείο αντίληψης της κατάστασης και εν συνεχεία του χώρου, που μαρτυρά πως οι σχολαστικές πρακτικές πειθάρχησης και περίφραξης είναι ανεπαρκείς να επιτύχουν την καταστροφή του ονείρου.

Άλλωστε όπως ανέφερε και ο Lefebvre⁵² η επανάσταση της καθημερινής ζωής βασίζεται στις αντιθέσεις της καθημερινής ζωής, σε ένα είδος 'αντιθετικού δίπτυχου' όπου η μία μεριά αναπαριστά, μεταξύ άλλων, τη μιζέρια της καθημερινής ζωής, τα ανιαρά, βαρετά καθήκοντα, τις ταπεινώσεις, τις έγνοιες για τα αναγκαία τα χίλια δυο πράγματα που πρέπει να γίνουν κάθε μέρα -, αλλά και ένα είδος ενδόμυχης γνώσης των πραγμάτων πέρα από τη σφαίρα του υλικού, όπως η επιθυμία, η ζωντάνια, ο αυθορμητισμός, η επιβίωση της φτώχειας και τα ατέλειωτα 'θέλω', η επανάληψη, οι καταπιεσμένες επιθυμίες, η τσιγκουνιά και η φιλαργυρία. Η άλλη πλευρά, απεικονίζει τη δύναμη της καθημερινής ζωής, τη συνέχεια της, τη μονιμότητα της ζωής που ριζώνει στο χώμα, το απρόβλεπτο, τη σύμπτωση της ανάγκης με την ικανοποίηση και σπανιότερα με την ευχαρίστηση, την ικανότητα δημιουργίας με όρους καθημερινής

⁵² Ρούλη Λυκογιάννη, Η Καθημερινή Ζωή στο έργο του Ανρί Λεφέβρ , σελ.2, <https://www.academia.edu/10646593> (τ.π. 10/2022)

ζωής, την αναπαραγωγή ουσιαστικών σχέσεων, τον αγώνα ανάμεσα σε αυτά που υιοθετούνται και αυτά που δεν υιοθετούνται.⁵³

φωτογραφία 8

⁵³ ό.π. σελ.3

5. Η εκπαιδευτική διαδικασία

Η ελληνική προσέγγιση

Μετά την απομαγνητοφώνηση των συζητήσεων με τα παιδιά, και την κατανόηση των θεματικών αξόνων που συζητήθηκαν αναδείχθηκε, όπως είπαμε και προηγουμένως, ο ρόλος της εκπαιδευτικής διαδικασίας ως εργαλείο ανάπτυξης των παιδιών, ως φορέας κοινωνικοποίησης και εν τέλη τριβής με την κοινωνία της πόλης.

Πριν αναδείξουμε την σημασία της εκπαίδευσης για την καθημερινότητα της ζωής των ανήλικων προσφύγων, θα αναλύσουμε το θεσμικό πλαίσιο για την εκπαίδευση και την υποστήριξη των μορφωτικών δικαιωμάτων των προσφυγόπουλων. Το 2016 δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ο νόμος 4415 με τίτλο "Ρυθμίσεις για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση και άλλες διατάξεις" με σκοπό να ορίσει τα μέσα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Με το νόμο αυτό θεσμοθετούνται οι ΔΥΕΠ (δομές υποδοχής για την εκπαίδευση των προσφύγων) οι οποίες ξεκινούν τη λειτουργία τους σε απογευματινό ωράριο με στόχο προπαρασκευαστικό για την μετέπειτα ένταξη στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας. Συγχρόνως λειτουργούν και οι ζώνες εκπαιδευτικής 'προτεραιότητας' (ΖΕΠ) με τον ίδιο σκοπό, την περισσότερο ομαλή ένταξη των παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Ως λογικό επόμενο η εισαγωγή των προσφύγων στα σχολεία επέφερε αλλαγές και δημιούργησε την ανάγκη για μία προσέγγιση περισσότερο πολυπολιτισμική. Οι γλωσσικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες θα έπρεπε να έχουν ήδη ληφθεί υπόψη και να έχει υπάρξει ήδη μία αναπροσαρμογή για ένα ζήτημα που πλέον απασχολεί την χώρα για περισσότερα από δέκα χρόνια. Αντιθέτως το εκπαιδευτικό μας σύστημα συνεχίζει να είναι αρκετά μονοπολιτισμικό και προσαρμοσμένο αποκλειστικά στην ελληνική κουλτούρα. Η εκπαίδευση, ως βασικός καταλύτης της κοινωνίας, αποτελεί εργαλείο κοινωνικής ενσωμάτωσης και κοινωνικοποίησης για όλα τα παιδιά, καθώς καταργεί τα στενά όρια του σπιτιού και της γειτονιάς, δημιουργώντας αλληλεπιδράσεις και διευρύνοντας τον κύκλο της κοινωνικοποίησης ενός παιδιού στην πόλη. Όλη αυτή η διαδικασία, κατά κύριο λόγο αφορά το παιδί, όμως και οι γονείς αποτελούν μέρος της, καθώς επιδιώκει την εμπλοκή τους στις δραστηριότητες που αναπτύσσονται στα πλαίσια της εκπαιδευτικής κοινότητας.

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση βασίζεται στην πεποίθηση πως οι δομές της εκπαίδευσης πρέπει να προσαρμόζονται στην πραγματικότητα της κοινωνίας. Ωστόσο οι αλλαγές που πραγματοποιούνται στα σχολικά εκπαιδευτικά προγράμματα είναι πολύ λίγες. Παρότι σε θεωρητικό βαθμό αποδέχεται την διαπολιτισμική εκπαίδευση η οποία προάγει την ισότητα, τον σεβασμό της διαφορετικότητας, την αλληλεπίδραση και την απουσία εθνικιστικών συμπεριφορών, η κύρια γλώσσα διδασκαλίας για τα παιδιά

πρόσφυγες παραμένουν τα ελληνικά ενώ παράλληλα δεν διδάσκει την μητρική τους γλώσσα.⁵⁴

Οι μαθησιακές ανάγκες των προσφύγων μαθητών, η περιορισμένη γνώση της σχολικής γλώσσας σε συνδυασμό με τον κίνδυνο μειονοτικής μεταχείρισης και αποκλεισμού λόγω της πολιτισμικής και φυλετικής διαφορετικότητας αποτελούν παθογένειες της ελληνικής εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αποτέλεσμα αυτής της ίσως εκούσιας πολιτικής είναι να απομακρύνονται οι πρόσφυγες από το σχολείο καθώς οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν είναι μεγάλες και τις περισσότερες φορές αξεπέραστες.

Σύμφωνα με την Ανεξάρτητη Διεύθυνση Συντονισμού και Παρακολούθησης της Εκπαίδευσης Προσφύγων για το ακαδημαϊκό έτος 2017-2018, για τα κατ' εκτίμηση 10.000- 12.000 συνολικά παιδιά πρόσφυγες στην Ελλάδα.

- 8.017 παιδιά είχαν εγγραφεί στο σχολείο κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2017- 2018.
- 2.026 μαθητές πρόσφυγες βρίσκονταν στις απογευματινές σχολικές τάξεις στα δημοτικά σχολεία
- 5.291 μαθητές πρόσφυγες φοιτούσαν στις τάξεις υποδοχής στη στοιχειώδη ή δευτεροβάθμια εκπαίδευση
- 700 μαθητές πρόσφυγες βρίσκονταν σε σχολεία χωρίς τάξεις υποδοχής
- 2.000 παιδιά προσφύγων από το σύνολο 12. 000 ζουν στα νησιά του Νοτίου και Βορείου Αιγαίου, όπου η εκπαίδευση που παρέχεται δεν είναι υποχρεωτική.

Ο ρόλος της εκπαίδευσης

Όπως παρατηρεί ο Stuart Hall, ο όρος πολυπολιτισμικότητα αποτέλεσε έναν ιδιαίτερα ευμετάβλητο και εύπλαστο πεδίο με κάποιους ευρείς όμως κοινούς στόχους όπου εφαρμόστηκε. Ωστόσο, λόγω των μεγάλων πολυπολιτισμικών διαφορών μεταξύ ευρωπαϊκών και μη πολιτισμών πολλές φορές το εκπαιδευτικό μοντέλο της πολυπολιτισμικότητας κατηγορείται ως αναποτελεσματικό. Θεωρείτε πως οδηγεί στην διάσπαση της κοινωνικής συνοχής και την περιχαράκωση των πολιτισμικών μειονοτήτων οδηγώντας τις σε αυτοαπομόνωση.⁵⁵ Η Ευρωπαϊκή Ένωση, αναγνωρίζοντας πως οι κοινωνίες της οδηγούνται στην εποχή της μετά-πολυπολιτισμικότητας, με κύριο χαρακτηριστικό την υπερδιαφορετικότητα⁵⁶, υιοθέτησε την πολιτική της ενσωμάτωσης των προσφύγων. Επιδιώκετε δηλαδή από την εκάστοτε χώρα υποδοχής, ο σχηματισμός μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας. Αυτό σημαίνει καλή γνώση της γλώσσας και κάποιον βασικών στοιχείων της κυρίαρχης κουλτούρας.

⁵⁴ Βικτωρία Απατζιάδου, *Διδάσκοντας στα προσφυγόπουλα: Μία αποτίμηση της εμπειρίας των εκπαιδευτικών* -, Στα πλαίσια της διημερίδας που διοργάνωσε το Εργαστήρι Κοινωνικών και Μεταναστευτικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας με τίτλο "Αλίσαχνες: το αποτύπωμα της προσφυγικής εμπειρίας". / Δόμνα Μιχαήλ, Αγγελική Σακελλαρίου, Νίκος Γογωνάς *Πρόσφυγες και εκπαίδευση*, - Εργαστήρι κοινωνικών και μεταναστευτικών σπουδών. Εκδόσεις Κ και Μ Σταμούλη. Σελ. 198

⁵⁵ ό.π. σελ.117

⁵⁶ Ο όρος αυτός έχει εισαχθεί από τον Vertovec και επιχειρεί να αποδώσει όλες εκείνες τις μεταβλητές που καθορίζουν την εικόνα των ανθρώπων που μεταναστεύουν.

Το σχολείο και η διαδικασία της εκπαίδευσης ετοιμάζει τα μέλη της κοινωνίας να ενταχθούν ομαλά σε αυτήν, να αναλάβουν κοινωνικούς ρόλους, να μπορέσουν να ενταχθούν σε ένα σύστημα κανόνων του σχολικού περιβάλλοντος, να μπορούν να συνεργαστούν. Είναι ξεκάθαρο πως το σχολείο προσφέρει στους μαθητές την δυνατότητα αλληλεπίδρασης, τόσο μεταξύ των μαθητών αλλά και μεταξύ μαθητών και καθηγητών. Ακόμη, προσφέρει μια δομημένη διαδικασία, μία ρουτίνα, που υπονοεί μία κανονικότητα, μία σταθερά στην ζωή των παιδιών ενώ παράλληλα καθορίζει και την μελλοντική τους πορεία στην εκπαίδευση.

Η εκπαιδευτική κοινότητα αποτελεί τον πρώτο ουσιαστικά τόπο αλληλεπίδρασης με την τοπική κοινωνία της πόλης, προσφέροντας ευκαιρίες για την ανάπτυξη σχέσεων με τα παιδιά εκτός της δομής. Η σχολική τάξη αποτελεί την πρώτη πολυμελή και με διάρκεια ομάδα στην οποία εντάσσονται τα παιδιά πρόσφυγες με συγκεκριμένους κανόνες και δομημένες σταθερές.⁵⁷

Η δυνατότητα της συμμετοχής στην εκπαιδευτική διαδικασία για τα παιδιά της δομής, κρίνεται απαραίτητη καθώς αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα αλληλεπίδρασης με την πόλη, τουλάχιστον στην αρχή της ζωής τους στην χώρα μας. Ο αποκλεισμός από την εκπαίδευση, είτε άμεσα είτε πολλές φορές έμμεσα, δημιουργεί περαιτέρω συνθήκες γκετοποίησης της ζωής των παιδιών στη δομή. Στις περιπτώσεις που τα παιδιά δεν πάνε στο σχολείο και δεν είναι αρκετά μεγάλα για να αναζητήσουν έστω κάποιες πρόχειρες και περιστασιακές δουλειές στην πόλη αποκόπτονται εντελώς από την κοινωνική συναναστροφή.

Σε διάφορες χώρες και κοινωνίες κυριαρχεί το ζήτημα της πολιτισμικής ετερότητας. Στη περίπτωση της Ελλάδας και στην σύγχρονη ιστορία της, έχουν υπάρξει γεγονότα που σχετίζονται με την μετακίνηση πληθυσμών προς την χώρα μας (μικρασιατική καταστροφή / κατάρρευση της σοβιετικής ένωσης / προσφυγική κρίση) και έχουν επηρεάσει σημαντικά τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της κοινωνίας. Παρόλο που διαχρονικά η ελληνική κοινωνία θεωρούσε πως είναι μία ομοιογενής κοινωνία, η πολιτισμική ετερότητα αποτελεί φαινόμενο, το οποίο υπάρχει από παλαιότερα χρόνια και κατά τις τελευταίες δεκαετίες η παγκοσμιοποιημένη νόρμα ζωής έρχεται να προστεθεί στις μετακινήσεις των πληθυσμών δημιουργώντας μειονότητες με διαφορετικά χαρακτηριστικά κουλτούρας / θρησκείας / πολιτισμού. Η πολιτισμική ετερότητα χαρακτηρίζει από το 1980 και έπειτα τις σχολικές μονάδες της χώρας, δημιουργώντας ένα πολυπολιτισμικό μαθητικό πληθυσμό.⁵⁸

⁵⁷ Ηλίας Ματσαγγούρας, 2011, *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας*, εκδ. Gutenberg

⁵⁸ Αγγελική Σγούρα Νικόλαος Μάνεσης Φωτεινή Μητροπούλου, 2018, *Διάλογοι! Θεωρία και Πράξη στις Επιστήμες της Αγωγής και Εκπαίδευσης*, Διαπολιτισμική εκπαίδευση και κοινωνική ένταξη των παιδιών-προσφύγων: Αντιλήψεις εκπαιδευτικών

Συνεπώς η διαδικασία υποδοχής μαθητών με διαφορετικά κοινωνικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά δεν είναι κάτι νέο, δεν προέκυψε με την τελευταία προσφυγική κρίση αλλά αντιθέτως συμβαίνει από την δεκαετία του 1980.

Παθογένειες

Η εκπαίδευση ως υποχρεωτικό κομμάτι μιας κοινωνίας αλλά και ως αναφαίρετο ανθρώπινο δικαίωμα, ευνοεί την συνύπαρξη και την καθημερινή τριβή των διαφορετικών πολιτισμών μέσω των παιδιών ενώ παράλληλα αποτελεί ένα πλαίσιο στο οποίο δρουν διαφορετικά τμήματα της κοινωνίας με δυνατότητες δημιουργικού διαλόγου. Ακόμη, σε θεωρητικό τουλάχιστον επίπεδο, η ένταξη των προσφύγων στην εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί εφόδιο βελτίωσης του βιοτικού τους επιπέδου μελλοντικά.

Ωστόσο, η προσπάθεια εισαγωγής των προσφύγων στην ελληνική εκπαίδευση αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολη. Μερικά από τα προβλήματα αναδείχθηκαν από τις συζητήσεις με τα παιδιά αλλά και μέσα από την συζήτηση με την κ. Χριστίνα Λούστα⁵⁹. Σημαντικό είναι το κοινό βεβαρημένο ψυχολογικό υπόβαθρο που αποτελεί επακόλουθο των βιωμάτων τους. Τα περισσότερα από τα παιδιά όπως μας ανέφερε κουβαλούν κάποιο τραύμα πράγμα που δυσχεραίνει τόσο την δική τους προσπάθεια για συναναστροφή/συμμετοχή αλλά και του εκπαιδευτικού προσωπικού σχετικά με την προσέγγισή τους. Ακόμα, η έλλειψη οργάνωσης και η απουσία μιας συγκεκριμένης στρατηγικής από την πλευρά του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου συνεπικουρεί στην ήδη προβληματική κατάσταση. Χαρακτηριστικά η κα. Χριστίνα Λούστα⁶⁰ στην ερώτηση για την ανάδειξη των παθογενειών της εκπαιδευτικής διαδικασίας, απάντησε πως: «Υπάρχει παντελής έλλειψη συνεννόησης με το Υπ. Μετανάστευσης και Ασύλου και χωρίς καμία πρόβλεψη για το τι επιφέρει η κάθε απόφαση η οποία ανακοινώνει». Στο έργο *La vie quotidienne dans le monde moderne* (1968) ο Henri Lefebvre ασχολείται με την ποιότητα ζωής και τους τρόπους με τους οποίους η αίσθηση μας για τον βιωμένο κόσμο διαμορφώνεται από αποφάσεις και διαδικασίες για τις οποίες γνωρίζουμε ελάχιστα και στις οποίες δεν συμμετέχουμε.⁶¹

Στις συζητήσεις που έγιναν με τα παιδιά που διαμένουν στην δομή, ως σημαντικότερο πρόβλημα της καθημερινότητας τους στο σχολείο ήταν σχετικό με την επικοινωνία, καθώς δεν γνώριζαν ελληνικά και δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν ευκολα με τα άλλα παιδιά. Επίσης σημαντικός παράγοντας για την εκπαιδευτική διαδικασία είναι η προσέγγιση των παιδιών σχετικά με την προσωρινότητα της κατάστασης. Όλα τα παιδιά της δομής ανέφεραν πως στόχος της οικογένειάς τους είναι να φύγουν από την Ελλάδα, συνεπώς δεν υπήρχε το κίνητρο για να μάθουν την ελληνική γλώσσα.

⁵⁹ Η Χριστίνα Λούστα είναι Συντονίστρια Εκπαίδευσης Προσφύγων στον Αστικό Ιστό της Δυτικής Θεσσαλονίκης

⁶⁰ ο.π.

⁶¹ Ντίνα Βαΐου, Κωστής Χατζημιχάλης, 2012, *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς - Νήσος, Αθήνα, σελ.89

Μέσα από τις συζητήσεις αναδείχθηκαν τέσσερις βασικές κατηγορίες προβλημάτων σχετικά με τις παθογένειες της εκπαιδευτικής διαδικασίας:

- **Προβλήματα που σχετίζονται με την μετανάστευση** (Αλλαγή περιβάλλοντος, αλλαγή κουλτούρας, γλώσσας, πολιτιστικού υπόβαθρου, συνθήκες διαβίωσης στη χώρα υποδοχής).
- **Προβλήματα που σχετίζονται με το κοινωνικό-οικονομικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής και την πολιτική κατάσταση** (Πολιτικές που προωθούν την ένταξη, καθώς επίσης πολιτικές σχετικά με την ισότητα, διαθέσιμοι πόροι για την εκπαίδευση)
- **Η έλλειψη αξιολόγησης του ακαδημαϊκού υποβάθρου των παιδιών αλλά και η έλλειψη γνώσεων/κατάρτισης από την πλευρά των δασκάλων/καθηγητών-τριών να αλληλοεπιδρούν αποτελεσματικά με τα παιδιά με μεταναστευτικό υπόβαθρο.** Επίσης, οι γονείς τους λόγω μη γνώσης της γλώσσας δεν μπορούν να επικοινωνήσουν με το σχολείο αλλά και να ενσωματωθούν στο σχολικό περιγύρο.
- **Θεσμικά προβλήματα και προβλήματα οργάνωσης, που σχετίζονται με την στάση του αρμόδιου υπουργείου και τις πολιτικές επιλογές.** Φαίνεται πως η κακή οργάνωση είναι εν τέλη πολιτική επιλογή και όχι ζήτημα ανεπάρκειας.

6. Αντί Επιλόγου

Μέσα από το ταξίδι στις περιγραφές της ζωής των παιδιών, προσπάθησα να αναζητήσω τρόπους με τους οποίους η οργάνωση της καθημερινότητάς τους και της διαβίωσης τους στη δομή φιλοξενίας της Καβάλας, παράγει αποκλεισμούς και πολλαπλές οριοθετήσεις. Η κατάσταση εξαίρεσης και η κατηγοριοποίηση των παιδιών στη συνείδηση των κατοίκων της πόλης, αποτελεί τη βάση της προβληματικής κατάστασης που δημιουργεί η δομή ως χώρος. Όπως αναφέρει ο Σταυρίδης «δεν είναι μόνο τα γκέτο των μεταναστών που εντοπίζουν και ταυτοποιούν πολίτες δεύτερης κατηγορίας χωρίς δικαιώματα ή προστασία, είναι και οι ζώνες προσωρινής διαμονής κάθε είδους προσφύγων και μεταναστών, που ορίζονται ως τόποι κυριολεκτικά εκτός των εγγυήσεων του νόμου».⁶² Σε μία προβληματική εξ αρχής βάση (αυτή της δομής) οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των εντός και των εκτός της δομής παιδιών, ξεκινούν στη συντριπτική τους πλειοψηφία μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία. Το σχολείο είναι η δύναμη που δημιουργεί τις συνθήκες για κοινωνικοποίηση και συναναστροφή καταρρίπτοντας τους διαχωρισμούς, είτε αυτοί επιβάλλονται έμμεσα από το κράτος με τις πολιτικές που ακολουθεί, είτε παράγονται μέσω των οριοθετήσεων της δομής.

Τα παιδιά που μόλις ήρθαν αναγκαστικά στην χώρα μας έχουν εμπειρίες ζωής, κουλτούρα και ταυτότητα. Η νέα κατάσταση και η διαμονή τους στον χώρο της δομής δεν θα έπρεπε να αναιρεί το παρελθόν, την πολιτιστική και κοινωνική τους ταυτότητα. Μέσα από το αυστηρό πλαίσιο που επιβάλλει η δομή ανακαλύφθηκαν καθημερινότητες που φανερώνουν ελπίδα και όνειρα από τα παιδιά. Μέσα σ αυτόν τον θύλακα ειδικών όρων της εξαίρεσης οι σχέσεις και οι αλληλεπιδράσεις με την πόλη έγιναν εμφανείς ξεπερνώντας τα προκαθορισμένα όρια. Από την στιγμή που τα παιδιά καταφέρνουν να ξεπερνούν τα προβλήματα που το κράτος ορθώνει μπροστά τους καθώς και το πρόβλημα της γλώσσας, φαίνεται πως κάπου εκεί γεννιέται ένας πυρήνας αυτοδημιούργητης αντίστασης, διεκδικώντας δειλά δειλά μέρος του δημόσιου χώρου και της ορατότητας ως ένα πρώτο βήμα της ζωής στη χώρα μας.

⁶² Σταύρος Σταυρίδης, 2010, Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σελ. 24

7. Πηγές

Βιβλιογραφικές πηγές

Phillippe Aries, *Αιώνες της παιδικής ηλικίας*, Εκδόσεις Γλάρος, 1990,

Απατζιάδου Βικτωρία , *Διδάσκοντας στα προσφυγόπουλα: Μία αποτίμηση της εμπειρίας των εκπαιδευτικών -*, Στα πλαίσια της διημερίδας που διοργάνωσε το Εργαστήριο Κοινωνικών και Μεταναστευτικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας με τίτλο "Αλίσαχνες: το αποτύπωμα της προσφυγικής εμπειρίας". / Δόμνα Μιχαήλ, Αγγελική Σακελλαρίου, Νίκος Γογωνάς *Πρόσφυγες και εκπαίδευση*, - Εργαστήριο κοινωνικών και μεταναστευτικών σπουδών. Εκδόσεις Κ και Μ Σταμούλη

Βαΐου Ντίνα, Χατζημιχάλης Κωστής, *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς - Νήσος, Αθήνα 2012

Βαΐου Ντίνα, *Δημόσιο/ιδιωτικό. Στερεότυπα φύλου και αποκλεισμοί στην πόλη*, Αρχιτέκτονες, τεύχος 34, Ιούλιος/Αύγουστος 2002

Θεοδώρου Κωνσταντίνα,, *Υιοθεσίες δημοσίου χώρου*, Αρχιτέκτονες, τεύχος 11, Απρίλιος 2014

Κουραχάνης Νίκος, *Η στέγαση των προσφύγων ως συνιστώσα μιας κατασταλτικής μεταναστευτικής πολιτικής*, περιοδικό: Misfit. Ιδέες παράξενες - Πρόσφυγες camps και ΜΚΟ, Τεύχος 1, 2020

Λαζαρίδης Δ. *Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου. Νεάπολις-Χριστούπολις-Καβάλα*, Αθήνα 1969

Λαφαζάνη Όλγα, «Συναντώντας τον «ξένο»: μετανάστευση – σύνορα – αστικός χώρος», *Urban conflicts* 2014

Λαφαζάνη Όλγα, «Μιλώντας για την μετανάστευση», 16/02/2016, <https://k-lab.zone/milontas-gia-ti-metanastefsi> (τ.π. 12/2022)

Λαφαζάνη Όλγα, «Μιλώντας για την μετανάστευση», 16/02/2016, <https://k-lab.zone/milontas-gia-ti-metanastefsi> (τ.π. 12/2022)

Λυκογιάννη Ρούλη, Εισήγηση στο πλαίσιο του 1ου κύκλου Σεμιναρίων Ριζοσπαστικής Γεωγραφίας, Ένας απολογισμός στο έργο του Henri Lefebvre - / 2012

Λυκογιάννη Ρούλη, Η Καθημερινή Ζωή στο έργο του Ανρί Λεφέβρ <https://www.academia.edu/10646593> (τ.π. 10/2022)

Ματσαγγούρας Ηλίας , *Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας*, εκδ. Gutenberg 2011

Μέρτζιος, Κ. *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*. Εκδ: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Αθήνα 2007

Νικολάου Σουζάννα Μαρία , Στεργίου Λήδα, *Οι Προβληματισμοί μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα και την Ευρώπη*

Παπαγιάννης Δ., *Ο ευρωπαϊκός χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης*, Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή 2001

Πεχτελίδης Ιωάννης , *Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015

Σαρρής Νίκος, «Το θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε υπερεθνικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο, με έμφαση στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών», https://www.ekke.gr/publication_files/to-thesmiko-plaisio-tis-metanasteusis-se-iperethniko-ethniko-kai-topiko-epipedo-me-emfasi-sto-zitima-tis-kinonikis-entaxis-ton-metanaston (τ.π. 12/2022)

Σγούρα Αγγελική, Μάνεσης Νικόλαος, Μητροπούλου Φωτεινή, *Διάλογοι! Θεωρία και Πράξη στις Επιστήμες της Αγωγής και Εκπαίδευσης*, 2018, Διαπολιτισμική εκπαίδευση και κοινωνική ένταξη των παιδιών-προσφύγων: Αντιλήψεις εκπαιδευτικών

Σταυρίδης Σταύρος, *Η συμβολική σχέση με το χώρο*. Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα 1990

Σταυρίδης Σταύρος, *Μετέωροι Χώροι της Ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010

Στεφανίδου Αικ. *Η πόλη - λιμάνι της Καβάλας κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας Πολεοδομική διερεύνηση 1391-1912*, Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1991

Τσιώλης, Γ., «Η Επικαιρότητα της Βιογραφικής Προσέγγισης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα». στο Πουρκός Μ. και Δαφέρμος Μ. (επιμ.) Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα. Αθήνα 2010

Χαϊδοπούλου Βρυχέα Μαρία, *Για τη σημασία της καθημερινότητας*. Εκδ. Νήσος, 2013

Χιόνης Κ. *Συνοπτική ιστορία της πόλης Καβάλας των Φιλίππων και της Θάσου*, Καβάλα 2000

Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα. Αθήνα 2010

Belavilas Nikos & Prentou Polina, *The typologies of refugees camps in Greece, [Autonomia]-Towards the collective city*. International Conference on Urban Autonomy and the Collective City, 1 & 2 July 2016, Onassis Cultural Center, Athens

Berry, J.W. ,, *Immigration, Acculturation and Adaptation*, *Applied Psychology*, 1997

Booth Chris , Darke Jane , Yeandle Susan (eds). *Changing places: women's lives in the city*, P. Chapman, London 1996

Harvey David, *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development* 2005

Hillier B. & Hanson j., *The social logic of space*, Cambridge : Cambridge University Press, 1984

James, A., Jenks, C., & Prout, A.. *Theorizing childhood*, Oxford 1998, Blackwell Publishers Ltd.

Johnston R.J. , Derek Gregory & David M. Smith, *The dictionary of HUMAN GEOGRAPHY*, Blackwell Publishers Ltd, Third Edition, Oxford, UK 1994, p. 399

Lefebvre Henri, *Everyday life in the modern world*, Paris 1968

Lefebvre Henri, *The Production of Space*, Oxford: Blackwell 1974

Massey Doreen , *Power- Geometries and the Politics of Space-Time: Hettner-Lecture 1998*, Department of Geography, University of Heidelberg, Germany 1999

Massey Doreen - *For Space*, The Open University 2005

Montgomery, H.. *Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives*. Oxford 2008, Blackwell

Υποστηρικτική βιβλιογραφία

Κονδύλης Παναγιώτης, *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού*, εκδ. Θεμέλιο 2007

Παπαχρήστος Κώστας, Παγώνη Παρασκευή, *Πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές-μαθήτριες στο ελληνικό σχολείο*, εκδ.Ταξιδευτής, Αθήνα 2020

Σαλβάνου Αιμιλία, *Από τα τρία σημεία του ορίζοντα - Ιστορίες ζωής προσφύγων και μεταναστών*, Δίκτυο για τα δικαιώματα του παιδιού, Αθήνα 2016

Σπυροπούλου Αντιγόνη - Μαρία, *Οι ασυνόδευτοι ανήλικοι ως πρόσφυγες και μετανάστες*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016

Ξυπολιτάς Νίκος, *Πρόσφυγες στη Μόρια: οι συνέπειες μιας αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής*, εκδ. Διονικός, Αθήνα 2019

Arendt Hannah, Agamben Giorgio, Traverso Enzo, *Εμείς οι πρόσφυγες - τρία κείμενα*, εκδ. Εκδόσεις του εικοστού πρώτου, 2015

Κόλφερ Όουεν, Ντόκιν Άντριου, *Πρόσφυγες - Το επικό ταξί ελπίδας και επιβίωσης ενός αγοριού*, εκδ. Πατάκη, 2017

Σάσκια Σάσεν, *Χωρίς έλεγχο;*, εκδ.Μεταίχμιο, 2003

Ιστοτόποι

Παλιά πόλη «Παναγία» - Φρούριο, www.kavalagreece.gr (τ.π. 06/2022)

Η απελευθέρωση της Καβάλας, www.kavala.pkteam.gr (τ.π. 06/2022)

Ελληνική Δημοκρατία, Υπ. Μετανάστευσης και ασύλου, Δομές Φιλοξενίας / Προσωρινής Υποδοχής, <https://migration.gov.gr/ris/perifereiakes-monades/domes> (τ.π. 08/2022)

European Council on Refugees and Exiles (ECRE), Greece: Systematic Pushbacks Continue by Sea and Land as MEPs Demand EU Action, Deaths Up Proportionate to Arrivals, Number of People in Reception System Reduced by Half – Mitarachi Still Not Satisfied, 2022, <https://ecre.org/greece-systematic-pushbacks-continue-by-sea-and-land-as-meps-demand-eu-action-deaths-up-proportionate-to-arrivals-number-of-people-in-reception-system-reduced-by-half-mitarachi-still-not> (τ.π. 10/2022)

Οι συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας μεταναστών και προσφύγων, Εθνική επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου (ΕΕΔΑ), 2016 https://www.nchr.gr/images/pdf/apofaseis/prosfuges_metanastes/kentra_filoxenias_autopsia.pdf (τ.π. 08/2022)

Declaration of the rights of the child - 1923, <https://archive.crin.org/en/library/un-regional-documentation/declaration-rights-child-1923.html> (τ.π.08/2022)

Το Έργο της Εκπαίδευσης των Προσφύγων, 2016, https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2017-07/16_06_17_Epistimoniki_Epitropi_Prosfygon_YPPETH_Apotimisi_Protaseis_2016_2017_Final.pdf (τ.π.08/2022)

Στατιστικά Στοιχεία UNHCR, <https://www.unhcr.org/gr/> (τ.π. 09/2022)

Eurostat database, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (τ.π. 11/2022)

Άσυλο και μετανάστευση στην Ε.Ε., https://www.europarl.europa.eu/infographic/asylum-migration/index_el.html (τ.π. 11/2022)

Φωτογραφικές πηγές

Φωτογραφία 1 / σελ 30 - προσωπικό αρχείο

Φωτογραφία 2 / σελ 31 - προσωπικό αρχείο

Φωτογραφία 3 / σελ 31 - προσωπικό αρχείο

Φωτογραφία 4 / σελ 32 - προσωπικό αρχείο

Φωτογραφία 5 / σελ 32 - προσωπικό αρχείο

Φωτογραφία 6 / σελ 33 - προσωπικό αρχείο
Φωτογραφία 7 / σελ 34 - προσωπικό αρχείο
Φωτογραφία 8 / σελ 39 - προσωπικό αρχείο